

8.5.15

אפליה מתקנת: אסון בקנה מידה עולמי

בכל רחבי העולם המערבי נשמעת הדרישה לאפליה מתקנת, וישראל אינה יוצאת דופן • הממשלה, אומרים מצדדיה, יכולה לתקן "הבדלים בייצוג" באמצעות הקצאה זמנית של משרות על בסיס השתייכות קבוצתית • בדצמבר 1989 הופיע במגזין 'קומנטרי' מאמרו המכונן של ד"ר תומס סואל, כלכלן ותיאורטיקן מהחשובים שבדורנו, המפרק לגורמים את הגישה הזו באופן אמפירי ושיטתי • עתה מוגש במלואו לקורא העברי

מאנגלית: צור ארליך

טיעונים בעד ונגד "אפליה מתקנת" מתגוששים על בימת הוויכוח הציבורי בארצות הברית זה כעשרים שנה. טיעונים דומים נשמעים גם בחברות אחרות, בארבע כנפות תבל, בחלקן רק באחרונה ובחלקן כבר מזה זמן, והם מציתים מחלוקות ולעתים אפילו מחוללים שפיכות דמים. הודו, ניגריה, אוסטרליה, גויאנה, מלזיה, סרי-לנקה, פקיסטן ואינדונזיה הן רק אחדות מן הארצות שבהן קבוצות מסוימות זכות להעדפה רשמית, הנאכפת בידי השלטונות. המונח האמריקני לאפליה מתקנת הוא Affirmative action, פעולה מאשרת, והוא נהוג גם באוסטרליה ובקנדה; אך במדינות אחרות נהוגים מונחים שונים ומשונים, כגון "אפליה חיובית" (הודו), העדפת "בני האדמה" (אינדונזיה, מלזיה), "סטנדרטיזציה" (סרי-לנקה) או "שיקוף אופייה הפדרלי" של המדינה (ניגריה). עיקרון זה, הקצאה ממשלתית של משרות נחשקות לקבוצות אוכלוסייה מסוימות, תוך עקיפת התחרות הטבעית של השוק או של האקדמיה, התגלם כמובן גם בחוקי הנומרוס קלאוזוס שנהגו עד עשוריה הראשונים של המאה העשרים במרכז אירופה ובמזרח, ואשר נועדו להגביל את ההזדמנויות הניתנות ליהודים.

בין המדינות המנהיגות מדיניות העדפה יש הבדלים עצומים – תרבותיים, פוליטיים, כלכליים ועוד. גם הקבוצות הזוכות להעדפה שונות מאוד במעמדן. לעתים מדובר בהעדפתן של קבוצות דומיננטיות מבחינה מקומית או לאומית, ולעתים בהעדפת קבוצות עניות ודחויקות, כגון בני הקאסטות הטמאות בהודו. דווקא השונות האדירה הזו בהקשרים, במטרות ובאנשים מבליטה עד להדהים את המשותף לכל ההעדפות הללו: קווי דמיון עמוקים, שיש להם השלכות מרחיקות לכת על מדיניות ה"העדפה המתקנת" בארצות הברית. הנה כמה מקווי הדמיון הללו:

- גם כאשר תכניות העדפה מוגדרות במפורש פעם אחר פעם כ"זמניות", יש להן נטייה להתמיד ואף להתרחב: לקבוצות נוספות, לתחומי חיים נוספים, או שניהם גם יחד. אפילו כאשר החוק המכונן את ההעדפה קבע לה תאריך סיום, כגון בהודו ובפקיסטן, היא נמשכה אחריו והתרחבה.

- בתוך הקבוצות שהממשלות סומנו כזכאיות לטיפול מועדף, פירות ההעדפה מגיעים בדרך כלל לאלה שהם במילא מצליחנים יותר.

• מתחים בין קבוצות אוכלוסייה נוטים להחריף בעקבות תכניות העדפה, משום שקבוצות לא מועדפות מגיבות בעוינות – בכל מנעד התגובות שבין תמרון פוליטי לבין התפרעויות אלימות ומלחמות אזרחים.

• תופעה נפוצה במדינות רבות ובצורות שונות היא מצגי שווה של אנשים המתחזים כשייכים לקבוצה הנהנית מאפליה מתקנת.

בארצות הברית, כמו גם במדינות אחרות מסביב לעולם, התוצאות האמפיריות של מדיניות ההעדפה זכו לתשומת לב פחותה לאין ערוך מזו שזכו לה הצידוקים והמטרות של המדיניות הזו. לעתים קרובות מדי, צידוקים ומטרות אלה נשארים בבלעדיותם הן בשיח הפוליטי הן באולמות המשפט. בהיעדר כל ניסיון להערכה אמפירית של עלות מול תועלת, ולזיהוי מדויק של המפסידים או המרוויחים, הדיונים על מדיניות העדפה הם לא פעם מעין תרגול של נוהל-הקרב טענה-טענת-נגד-אישום. באווירה כזו האשליות פורחות. וכך גם האכזבות והמרירות, סופו של כל בלון אשלייתי.

מלכת האשליות הללו היא האמונה ש"הבדלים" ב"ייצוג" הם אנומליות שהממשלה יכולה לתקן באמצעות הקצאה זמנית של מקומות על בסיס השתייכות קבוצתית. כל אחד ואחד מהיבטיה של אמונה זו מתפורר במבחן המציאות, במדינה אחר מדינה. האשליה המוסרית העיקרית היא שמדיניות העדפה מפצה על אי-צדק שנעשה. הבסיס לאמונה זו אינו אלא קליפה דקה של רטוריקה רגשית, שהשמעתה תדירה אך בחינתה נדירה.

ההנחות של "האפליה המתקנת"

מדיניות "זמנית"

כששופט בית המשפט העליון בארצות הברית ויליאם ג' פֶּרְנַן תיאר (בתיק נֶבֶר) את תכנית "האפליה המתקנת" כ"צעד זמני", הוא ביטא תפיסה נפוצה בארצות הברית ובעולם כולו. הברון סקרמן, שופט בית המשפט הבריטי לערעורים, אמר דברים דומים:

אנחנו יכולים – ולעת עתה גם חייבים – להסכין עם החוק המעדיף קבוצה אחת על השבון אחרות, ולהגן עליו כאמצעי זמני בתהליך מאַזן שיש לקיימו אם וכאשר יש אי-שוויון חברתי וכלכלי.

רטוריקת הארעיות, ולעומתה מציאות ההתמשכות וההתרחבות – שתיהן מן המאפיינים הבינלאומיים של מדיניות ההעדפה. תוכניות "העדפה מתקנת" בארצות הברית, שיועדו במקורן לפצות על סבלם רב-הדורות של השחורים, הורחבו עם השנים עוד ועוד, לקבוצות הכוללות כיום אוכלוסייה גדולה פי כמה מאוכלוסיית השחורים – למעשה, כוללות יותר ממחצית האוכלוסייה האמריקנית. נמנים עמן לא רק אינדיאנים, היספנים ואסיאתים, אלא גם כל הנשים. מהלך אירועים דומה התרחש בהודו; לפני יותר מארבעים שנה כוננה שם לראשונה מדיניות העדפה, שנועדה לקאסטות הטמאים, לכמה קבוצות שבטיות, ול"מעמדות נחשלים אחרים" שזהותם לא

פורשה. מאז הצליחו קבוצות כה רבות להשתחל לקטגוריית "מעמדות נחשלים אחרים", שקטגוריה זו כוללת כיום יותר אנשים מקאסטות הטמאים והקבוצות השבטיות גם יחד.

גם כשלא נסתפחו קבוצות חדשות אל הקבוצות הזכאיות להעדפה, הורחבה מוטת כנפיה של מדיניות ההעדפה לעוד מקצועות, עוד מוסדות ועוד מגזרים בחברה. במושבה הבריטית מלאיה ניתנה למלאים המקומיים העדפה בקבלת משרות ממשלתיות. משזכתה מלאיה בעצמאות ונקראה מלזיה, ובפרט מעת שהוכרזה שם "המדיניות הכלכלית החדשה" ב-1969, התפשטה מדיניות ההעדפה גם להרשמה לאוניברסיטאות, לקבלת הלוואות ממשלתיות, לרישיונות עבודה ואפילו להעסקה במגזר הפרטי, בעסקים בבעלות מקומית וזרה כאחד. בסרי-לנקה התקיים דגם דומה של העדפה כלפי "בני האי", הלא הם הסינהלזים. ההעדפה לא הורחבה לקבוצות אחרות, אך עם השנים באה לידי ביטוי רב ועמוק יותר.

את הדוגמה הקלאסית להעדפה שהתפשטה הרחק מעבר לקבוצה הראשונית ולצידוק המקורי מספקת כמדומה פקיסטן. הבנגלים העניים עד ייאוש, תושבי מזרח פקיסטן, נמצאו ב"תת-ייצוג" בשירות האזרחי, בעסקי הצבא ובמקצועות חופשיים. אפילו גופי הממשל במזרח פקיסטן עצמה היו מלאים בבני מערב פקיסטן. צעדי העדפה שנועדו לתקן מצב זה הוצעו ב-1949 ותוארו כמהלכים "זמניים" שתוקפם יפוג בתוך חמש עד עשר שנים. אלא שבמציאות התקיימה מדיניות העדפה לאורך עשרות שנים, ובשנת 1984 היא הוארכה עד 1994 בידי הנשיא המנוח זיה. במכסות ההעדפה הוכללו עם השנים קבוצות שאינן מזרח-פקיסטניות; ולא זו אף זו, המדיניות נמשכה כל השנים הללו אף שמזרח פקיסטן הפכה ב-1971 לבנגלדש העצמאית. במילים אחרות, הבנגלים, שהיו ההצדקה הראשונית למדיניות ההעדפה, חדלו להיות חלק מן המדינה, אך למדיניות שהונהגה למענם היו חיים פוליטיים משלה בלעדיהם.

דגם זה מאפיין מקרים רבים של מדיניות העדפה ברחבי העולם, ובכל זאת המילה "זמני" ממשיכה לכבב בדיונים על מדיניות זו – דיונים משפטיים ודיונים אקדמיים, דיונים פופולריים ודיונים פוליטיים. משתתפי השיח אינם חשים כמדומה כל צורך בטיעון שיראה שהזמניות הזו ניתנת לאכיפה, טיעון שיהפוך את המילה "זמני" ליותר מסתם קישוט פוליטי. ואכן, רק מעטים מוצאים לנכון לציין אם ה"זמניות" אמורה להימדד ביחידות של זמן, או שמא להימשך עד להשגת תוצאות חברתיות מבוקשות. אם כוונתם ל"זמניות" מן הסוג האחרון, האבחנה בין "זמני" ל"נצחי" עלולה להתגלות במבחן המציאות כאשליה גמורה. הערפל האופף את רעיון ההעדפה ה"זמנית" הולם אפוא את חוסר השחר שלו.

שונויות סטטיסטיות

מעורפלות לא פחות הן ההנחות בדבר קיום "שונות" ו"חוסר איזון" שמדיניות ההעדפה אמורות לתקן.

המחשבה ששונויות סטטיסטיות גדולות בין קבוצות הן חריגות, ועל כן מעוררות חשד, היא מחשבה שכחה – אך רק בקרב מי שלא טרחה ללמוד את ההיסטוריה של הקבוצות הגזעיות, האתניות וכיוצא בזה סביב העולם. כאשר מקשיבים לחוקרים מובילים, שהקדישו לעניינים אלה

שנות מחקר ארוכות, מצטיירת תמונה אחרת לגמרי. דונלד ל' הורוביץ מאוניברסיטת דיוק ערך מחקר עצום, בהיקף ובאיכות, של קבוצות אתניות בעולם, מחקר שזכה לשבחים מופלגים בכתבי עת מדעיים, ובסיומו בחן את הרעיון בדבר חברה שהקבוצות המרכיבות אותה "מיוצגות באופן פרופורציונלי" ברמות שונות ובמגזרים חברתיים-כלכליים שונים. הוא הסיק כי "מספר החברות שהתקרב אי פעם לענות על תיאור זה שואף לאפס".

מחקר בינלאומי של כוחות צבא ומשטרה, שערכה סינתיה אַנְלוֹאוּ מאוניברסיטת קלארק, מצא אף הוא כי "כוחות ביטחון רחוקים מלשקף, ולו באופן גס, את החברות הרב-אתניות" שהם משרתים. יתרה מכך, "כשם שקשה למצוא כוח משטרה או צבא המשקף את החברה המגוונת שהוא פועל בה, כך קשה גם למצוא פקידות ממשלתית ייצוגית". אחת הסיבות לכך היא ש"בחברות מגוונות שכיחה ההישענות על סולמות-ניעות שונים": קבוצה מסוימת בוחרת להתקדם בצבא, אחרת בפקידות, ואחרת בתחום זה או אחר במגזר הפרטי. אפילו בתוך הצבא, בחילות שונים יש הרכב אתני או גזעי אחר. לאפריקנרים, למשל, יש תת-ייצוג קל בחיל הים של דרום אפריקה, וייצוג-יתר ניכר בצבא היבשה, אף כי הדומיננטיות המוחלטת שלהם בשורות הממשל מבטיחה שלא יופלו לרעה בשום חיל. גם בארצות אחרות, מיעוטים חסרי עוצמה זוכים לייצוג-יתר ואפילו לדומיננטיות באגפים מסוימים של הצבא או המשטרה – למשל, הסינים בחיל האוויר של מלזיה ובקרב בלשי המשטרה שם.

גם במגזר הפרטי נפוצה התופעה של מיעוטים הזוכים לייצוג-יתר עד כדי דומיננטיות בענפי תעשייה תחרותיים, אף שאין בידם שום אמצעי למנוע מאחרים להקים עסקים מתחרים. בולטותם של היהודים בתעשיית ההלבשה בארצות הברית, בארגנטינה ובצ'ילה לא שיקפה שום יכולת למנוע מאמריקנים, ארגנטינאים או צ'יליאנים אחרים לייצר בגדים, אלא רק את יתרון הידע והניסיון במקצועות המחט שהיהודים הביאו לשם ממזרח אירופה. העובדה שיותר ממחצית חנויות ההלבשה במלבורן שבאוסטרליה היו, באמצע המאה התשע-עשרה, בבעלות יהודית שיקפה אף היא את היתרון הנזכר, ולא שום יכולת דמיונית לאסור על אוסטרלים אחרים למכור בגדים. באופן דומה, מיעוטים גרמניים היו דומיננטיים בקרב חלוצי יצרני הפסנתרים במושבות ביבשת אמריקה, ברוסיה הצארית, באוסטרליה, בצרפת ובאנגליה. דייגים איטלקים, חקלאים יפנים ופוליטיקאים אירים – רבות-רבות הן הדוגמאות לקבוצות מיעוט שהגיעו להישגים מיוחדים בתחומים מיוחדים בארצות שונות, בלי שום יכולת להרחיק מתחומים אלה בני קבוצות אחרות.

עוד מלומד מוערך שחקר חברות רב-אתניות סביב העולם, מיירון ויינר מהמכון הטכנולוגי של מסצ'וסטס, כותב על "האוניברסליות של האי-שוויון האתני". הוא מראה שמקרי אי-השוויון הללו הם רב-ממדיים:

בכל החברות הרב-אתניות קבוצות אתניות שונות נוטות לעסוק במקצועות שונים, לטפח רמות שונות (ופעמים רבות גם סוגים שונים) של חינוך, להגיע לרמות שונות של הכנסה, ולתפוס מקומות שונים במדרג החברתי.

למרות זאת, מה שפרופ' ויינר זיהה לאחר שנים רבות של מחקר כ"אוניברסליות" נתפס כ**אנומליה**, לא רק בעיניהם של המטיפים לאפליה מתקנת, אלא בכל שדרות האינטליגנציה,

התקשורת, המחוקקים והשופטים. כל אלה נוטים להניח כי חיזיון נדיר, שפרופ' הורוביץ מצא כי הוא מתקיים, ולו גם בקירוב, במספר חברות ה"שואף לאפס" – הינו נורמה. העובדה שמה שקיים בהמוניו ברחבי כוכב-הלכת שלנו נחשב אנומליה, בעוד מה שקיים כמעט רק בדמיון נחשב נורמה, היא הדגמה חיה לכוחה של חזרה עיקשת על טענה לכוונן תפיסת עולם, ולקוצר ידן של עובדות לפוגג תפיסת עולם המושלת בכיפה.

יהיו שינסו להציל את הטיעון הסטטיסטי בדבר אפליה באמצעות תיאור האפליה כאוניברסלית אף היא: נכון, הם יאמרו, שוויון וייצוג שווה אינם מתקיימים בשום מקום, אך זה מפני שתמיד קיימת אפליה. אבל, כפי שאמרנו, קבוצות שאין באפשרותן להפלות אף אחד זוכות במקרים רבים לייצוג יתר בעמדות נחשקות. אם להסתפק בדוגמאות מעטות: בשנות השישים – הסינים באוניברסיטאות במלזיה, הטמילים באוניברסיטאות בסרי-לנקה, ובני הדרום באוניברסיטאות בניגריה. או כיום – האסיאתים באוניברסיטאות האמריקניות. מיעוטים חסרי כוח, מכל הסוגים, מאיישים את שורותיהם של ענפי תעשייה ומגזרי כלכלה מסוימים, של הקהילה האינטלקטואלית, או של המגזר הציבורי. הנה כמה דוגמאות למיעוטים שהגיעו לדומיננטיות בעולם העסקים: הגוג'ראטים מהודו במזרח אפריקה, הלבנונים במערב אפריקה, הסינים בדרום-מזרח אסיה, היהודים במזרח אירופה, והקוריאנים והווייטנאמים בגטאות השחורים ברחבי ארצות הברית. בפקידות הממשלתית הגבוהה, לגרמנים היה ייצוג יתר עצום ברוסיה הצארית, וכך גם לנוצרים באימפריה העות'מאנית. בקרב האינטלקטואלים, הסקוטים היו דומיננטיים בבריטניה של המאות ה-18 וה-19, וכמותם היהודים בחלקים אחרים של אירופה. בקצרה, שונות סטטיסטיות גדולות היו ועודן נפוצות מאוד, בין אם התקיימה אפליה ובין אם לא. אדרבה, שונות גדולות שכיחות גם בשימוש בתכניות העדפה שמטרתן להפחית שונות.

שונות אלו, המתקיימות גם בלי קשר לאפליה, הן הפרה של מה שנכנה "הנחת האקראיות". הנחה זו גורסת שבהיעדר אפליה היו בני קבוצות שונות מפוזרים באופן שווה על פני הסולם החברתי ובמגזרים ובענפים השונים. התחבולה האינטלקטואלית והפוליטית של מְקדמי הנחת האקראיות היא העמסת נטל ההוכחה כולו על אחרים: לא רק המעסיק, למשל, צריך להפריך את הנחת האקראיות במקרה המסוים שלו אם רצונו לחמוק מהאשמתו באפליה – אלא כל מתנגדי ההנחה נדרשים להפריכה, אף שאין לה ראיות של ממש. אמנם, כפי שהראינו בפסקאות הקודמות, ישנן ראיות נוגדות, אלא ששום פירוט של שלל השונות הבוטות בין קבוצות – בגיל הנישואים, בצריכה האלכוהול, במתכונת ההגירה והקליטה, בביצועים בספורט, בהישגים במבחנים – לא ייתפס כהוכחה מוחצת, אפילו אם פירוט זה יימשך עד אל מעבר לכוח סבלנותו של קהל השומעים.

האנשים האחוזים תחושת בטן עמוקה בדבר שכיחותה הרבה של האפליה ויכולתה לשמש הסבר לשונות חברתיות, והמשוכנעים מתוך אותם קְרָבִיִּים עצמם כי אפליה מתקנת היא התרופה היעילה, אינם מוטרדים משברירותו הלוגית של הבסיס הסטטיסטי לעמדתם. לשאר האנשים יש כפל-סיבות להיות מוטרדים מכך. ראשית, כמובן, מפני שמדיניות שגויה עלולה להיות מיושמת. ושנית, וחשוב מכך, מפני שמעשים המתבססים לכאורה על שלטון החוק מיוסדים לאמתו של דבר על תחושות בטן. בעולם המשפט קוראים לדבר כזה לינץ'.

"בקרה" ו"הסבר" סטטיסטיים

אלה הרואים הבדלים בין-קבוצתיים בהכנסות או במשלחי-היד כעדות לקיומה של אפליה מודים כי בין הקבוצות הללו מתקיימים הבדלים בחינוך, בניסיון המקצועי ובגורמים נוספים המשפיעים על ההכנסות ועל בחירת המקצוע. משום כך, הם משווים בין אנשים מקבוצות אתניות וגזעיות שונות שהשכלתם, ניסיונם המקצועי וגו' זהים – ואת ההבדלים שעדיין יש ביניהם בשכר או במעמד המקצועי הם מפרשים כעדות לאפליה וכמדד גס להיקפה. עקרונית, הליך זה של בקרה סטטיסטית על משתנים המשפיעים על התוצאה הוא הגיוני וסביר. אך התיאוריה המוצלחת מתנפצת אל סלעי המציאות: בשטח נתקל ההליך הזה בבעיות חמורות, והסיבה לכך היא שאין לנו די ידע לעשות את מה שאנחנו מנסים, או מתיימרים, לעשות.

כך, למשל, מחקר של הוועדה לזכויות האזרח של הקונגרס האמריקני, משנת 1982, מכיר בכך שהבדלים בגיל ובהשכלה משפיעים על גובה ההכנסה, אך מציין כי "נעשתה בקרה על גורמים אלה", כלומר הם נוטרו, על ידי כך שהשוואה נעשתה בין אנשים בעלי גיל זהה ומספר זהה של שנות לימוד. הבעיה היא שהשכלה הינה משתנה רב-ממדי. היא נעה לא רק על הציר הכמותי של מספר שנות הלימוד, אלא גם על צירים איכותיים, כגון רמתו של מוסד הלימודים, ביצועיו של התלמיד בעת לימודיו ותחום ההתמחות של התלמיד. נדירים המקרים שהנתונים הסטטיסטיים מפורטים עד כדי כך שכל הממדים של ההשכלה ינוטרו בניתוח. יתרה מכך, משתנים איכותיים כגון רמת מוסדות החינוך קשים לכימות ובוודאי אי אפשר לכמתם במדויק.

דרך אחת להתמודד עם סיבוך זה היא להתעלם מהרב-ממדיות של ההשכלה, באמצעות הנחה מפורשת או מובלעת כי הבדלים בין-אישיים אלה מתקזזים, פחות או יותר, כאשר משווים בין אלפי אנשים. אלא שבני קבוצות אתניות או גזעיות שונות אלה מאלה, בממדים הנזכרים, לא רק באופן אישי-אקראי אלא גם בצורה שיטתית. לדוגמה, בקבוצות אוכלוסייה שמספר שנות הלימוד בהן נמוך באופן מובהק, גם הממדים האיכותיים של ההשכלה נוטים להיות נמוכים יותר – בין אם מודדים איכות על פי ביצועים אישיים, על פי דירוגים של מוסדות הלימוד, או על פי יוקרה ורווחיות של תחומי ההתמחות המקצועית. התבנית הזו חוזרת שוב – כשמשווים בין סינים למלאים במלזיה, בין טמילים לסינהלזים בסרי-לנקה, בין אשכנזים למזרחים בישראל, בין הינדים לבני קאסטות הטמאים בהודו, ובין לבנים לשחורים או היספנים בארצות הברית. וכך, מה שמכונה בהשוואות הסטטיסטיות הבין-קבוצתיות השכלה "זקה" רחוק מלהיות כזה במציאות.

***

המחשה נאה להבדלים שממדים מרובים אלה יוצרים מִסְפָּק אחד מאותם מחקרים בודדים שניסו לנטר את המשתנים האיכותיים של ההשכלה – מחקר שהשווה בין משכורות של חברי סגל אקדמי בעלי רקע גזעי שונה. משתנים אלה היו, בין היתר, (1) קיומו או אי קיומו של תואר דוקטור; (2) דירוגה המקצועי של המחלקה האוניברסיטאית שתואר הדוקטור ניתן בו; (3) תחום ההתמחות; ו- (4) מספר המאמרים שחבר הסגל פרסם. בחישוב הגס, כלומר כאשר משתנים אלה לא נוטרו, נמצא כי משכורתם הממוצעת של חברי סגל לבנים גבוהה מזו של שחורים. אולם כאשר הושוו שחורים ולבנים באותו תחום התמחות, נמצא כי במדעי הטבע והחברה משכורתיהם

של השחורים היו גבוהות מאלו של הלבנים, ובמדעי הרוח משכורות הלבנים היו גבוהות יותר. כאשר השוו בין שחורים ולבנים שכולם בעלי תואר דוקטור שהושג במחלקות בעלות דירוג גבוה, נמצא כי משכורות השחורים גבוהות בממוצע בכל שלושת התחומים הללו, כלומר גם במדעי הרוח. לעומת זאת, בקרב חברי סגל בעלי דוקטורט שהושג בחלקות שדירוגן נמוך, משכורות הלבנים היו גבוהות ממשכורות השחורים. שחורים בעלי תואר דוקטור השתכרו יותר במדעי החברה, ולבנים בעלי תואר דוקטור השתכרו יותר במדעי הטבע. בקרב חברי סגל בעלי תואר דוקטור שהושג במחלקות בעלות דירוג זהה, שפרסמו חמישה מאמרים ומעלה, משכורותיהם של השחורים גבוהות ממשכורות הלבנים בכל שלושת התחומים.

כללו של דבר, אותם נתונים גולמיים עצמם יכולים לספר סיפור אחד וגם סיפור אחר, ואפילו הפוך; תלוי באיזו מידה מפלחים את הנתונים, או כמה משתנים מבוקרים. בסופו של דבר, החוקר מוגבל לנתונים הזמינים ולממדים שהם מכסים. המחקר שתואר לעיל נהנה מנתונים המייצגים ממדים איכותיים, בזכות מנהגו רב השנים של העולם האקדמי לדרג מחלקות אוניברסיטאיות בכל תחום ידע. אולם במקרים רבים אחרים, הממדים האיכותיים אינם מיוצגים בנתונים זמינים כלשהם. בעיה נוספת, הנוגעת באופן כללי יותר לעיבוד הסטטיסטי במחקרים על מדיניות העדפה, היא שאנשים שהינם לכאורה בעלי השכלה "זהה" בממד אחד נמצאים במקומות שונים לחלוטין בממדים אחרים של השכלה. במילים אחרות, קבוצות אוכלוסייה שונות אינן מפורזרות באופן אקראי או זהה על פני ממדים שונים. בדוגמה שלנו, שיעור בעלי הדוקטורט מבין חברי הסגל השחורים היה נמוך במחצית משיעור בעלי הדוקטורט בין חברי הסגל הלבנים; בקרב בעלי הדוקטורט בכל אחד מהמגזרים, אצל הלבנים שיעור בעלי הדוקטורט ממחלקות שדירוגן גבוה היה גבוה כפליים מזה שאצל השחורים, ושכיחות הדוקטורטים במקצועות בעלי הכנסה גבוהה הייתה רבה יותר; וחברי סגל שחורים פרסמו הרבה פחות מאמרים מחברי סגל לבנים.

בנתוני המחקר ההוא נכללו גם חברי סגל אסיאתים. פיזורם על פני כל הממדים הנזכרים היה שונה מהותית מזה של הלבנים וגם מזה של השחורים. הבדלים רב-ממדיים אלה בין קבוצות שכיחים בעולם כולו, יהיה הפיזור שהדוברים בדיונים על אפליה מתקנת **מניחים** אקראי ופרופורציונלי ככל שיהיה. בהודו, למשל, ניסיון להשוות בין תלמידי רפואה מקאסטת טמאים ומקאסטה הינדית גבוהה יותר על בסיס אותם מאפיינים חברתיים נחל כישלון חרוץ, כאשר התברר בראיונות עומק כי סטודנטים משתי הקבוצות, שנתפסו תחילה כזהים במאפיינים מסוימים, התגלו כשונים מאוד זה מזה במאפיינים אחרים אשר לא הוגדרו בתחילת המחקר אך היו רלבנטיים מאוד להשכלה הרפואית שלהם.

המלומד ההודי שערך את המחקר, פ"ר וְלֶסְקָר, התאים בתחילת הדרך את הקבוצות "באופן אישי" על פי "כמה מאפייני רקע חשובים", כגון מקצוע האב, הכנסה ושפה – אך בהמשך גילה כי "ההתאמה בין הקבוצות התואמות לא הייתה מושלמת כמתוכנן"; וזאת בלשון המעטה מופלגת, שכן שיעור יודעי קרוא וכתוב בקרב האבות והסבים של הסטודנטים מהקאסטה הטמאה היה נמוך פי כמה וכמה משיעורם בקרב אבותיהם וסביהם של הסטודנטים האחרים. וכך, מטבע הדברים, הסטודנטים ה"טמאים" זכו למידה פחותה של הדרכה הורית בלימודיהם, באו מבתים עם פחות ספרים, והיו בוגרים של בתי ספר טובים פחות. על כן, אף על פי שהמאפיינים הסוציו-אקונומיים שלהם, אשר הובאו בחשבון בתחילת המחקר, היו שווים לאלה של הסטודנטים האחרים, נתוני

הפתיחה ההשכלתיים של שתי הקבוצות לא היו דומים כלל ועיקר. ואכן, שיעור הכישלונות והנשירות של סטודנטים בני קאסטות הטמאים בבתי הספר לרפואה ולהנדסה בהודו, ובמוסדות ההשכלה הגבוהה שם בכלל, היו גבוהים במידה מזעזעת.

הבדלים רב-ממדיים אינם "מבוקרים" סטטיסטית באמצעות החזקתם כקבועים, גם כאשר הממד המוזק קבוע הוא היחיד שיש נתונים זמינים לגביו. יתרה מכך, לא כל ההבדלים ניתנים לכימות, ולא כל ההבדלים שאינם ניתנים לכימות הם בעלי השפעה זניחה על התוצאות. כאשר הסטטיסטיקה מסוגלת להתייחס רק לחלק מהממדים הרלבנטיים, כלומר "לבקר" רק חלק מהמשתנים, מי שמניח שהשונויות שיימצאו אחרי ה"בקרה" הזו מבטאות אפליה מניח בעצם, במובלע, שהקבוצות מפורזות באופן דומה על פני הממדים שלא נבחנו, אף על פי שבמשתנים שכן נבחנו הוא רואה שהן מפורזות באופן לא פרופורציונלי.

***

כשם ש"בקרה" סטטיסטית של משתנים שיש בהם הבדלים בין-קבוצתיים מתקשה לעתים קרובות "לבקר", כך גם "הסברים" סטטיסטיים מתקשים לעתים קרובות להסביר תופעות – אלא אם אנו מגדירים "הסבר" בהגדרה הצרה ביותר שבפי הסטטיסטיקאים. כאשר שתי קבוצות שונות זו מזו במשהו, בגובה ההכנסות לדוגמה, והשוני הזה בהכנסות מצטמצם בעשרים אחוז כאשר מנטרלים את גורם X (שנות לימוד, למשל), אזי **במובן ההגדרתי הטהור** יאמרו הסטטיסטיקאים כי גורם X "מסביר" 20 אחוז מההבדל בין הקבוצות. למרבה הצער, ככל שטיעונים מתפתחים, ההגדרות וההנחות הספציפיות שעמדו ביסודם נוטות להתפוגג אל הרקע, והיקפן ותוקפן של התוצאות הסטטיסטיות מתנפחים בהתאמה.

הנה דוגמה פשוטה שתמחיש את פוטנציאל ההסברים המוליכים שולל. מידת הנעליים נמצאת בלי ספק במתאם עם ציוני בחינה במתמטיקה מתקדמת, במובן זה שנמוכה ההסתברות כי בעלי מידה הקטנה מ-30 יצליחו במבחן זה כמו בעלי מידה הגדולה מ-38, משום שהראשונים הם ילדים קטנים והאחרונים הם בני נוער או מבוגרים. מכאן שמידת הנעליים "מסבירה" חלק מהבדלי הציונים במתמטיקה – במובן המיוחד שיש למילה "מסביר" בפי סטטיסטיקאים. אולם איש אינו סבור שאם יבוא למבחן בנעליים גדולות מכפי מידתו צפוי הציון שלו להשתפר. במובנה הממשי של המילה "מסביר", מידת הנעליים איננה מסבירה כלל את הציון במתמטיקה.

כאשר סטטיסטיקאי מעיד בבית משפט שהנתונים שלו יכולים "להסביר" רק 40 אחוז משונות בין-קבוצתית בהכנסות באמצעות "בקרה" על הגיל, ההשכלה, העיור וכל משתנה אחר שאפשר למדוד, השופט והמושבעים אולי לא יבינו מה מועטה משמעותן האמתית של המילים "להסביר" ו"בקרה" בהקשר הזה. הם עלולים לחשוב שיתר 60 האחוזים הם בוודאי תוצאת אפליה. אלא שלמעשה שום מחקר סטטיסטי אינו יכול לבקר את כל המשתנים הרלבנטיים בעת ובעונה אחת, מפני שנתוני עומק, בעיקר כאלה הנוגעים לממדים איכותיים, במקרים רבים פשוט אינם זמינים. באמצעות בקרה של המשתנים הזמינים, ומתוך הנחה מובלעת שבמשתנים האחרים אין הבדל מובהק בין הקבוצות, אפשר ליצור מידה נכבדה של שונות סטטיסטית שיורית "לא מוסברת". ההחלטה לכנות אותה "אפליה" היא החלטה שרירותית.

סיכומם של דברים: קבוצות הסובלות מנחיתות נראית וניתנת לכימות בתחומים מסוימים סובלות במקרים רבים מנחיתות לא-כל-כך-נראית ולא-כל-כך-ניתנת-לכימות בתחומים נוספים. אם הסטטיסטיקה מצליחה לעמוד על תוצאות הנחיתות מהסוג הראשון, הנראה והמכומת, הרי תוצאותיה של הנחיתות מהסוג השני, כלומר שארית השונות בין הקבוצות, הן שונות בלתי-מוסברת. זיהויה של שונות זו כפרי אפליה היא קפיצה לוגית חסרת יסוד. ייתכן שישנה אפליה אמתית – אך הכלים הסטטיסטיים הגסים שיש בידינו כיום אינם מצביעים על קיומה ואינם מודדים את גודלה.

מגמות סטטיסטיות

גם כאשר הדעה כי יש תועלת ב"אפליה המתקנת" אינה אקסיומה גרידא, היא מבוססת לעתים קרובות מדי על קריאה שגויה של מגמות סטטיסטיות. יש שפע השוואות "לפני ואחרי" המראות שייצוגו של מיעוט במוסד או מגזר כלכלי זה או אחר, או במשרות נחשקות בכלל, עלה בעקבות מדיניות העדפה. להשוואות כאלו יש תוקף בעולם סטטי, שנוסף אליו "שינוי" מסוים אך כל שאר התנאים נשארו כשהיו; ונראה שהנוקטים גישה זו סבורים שכזה הוא עולמנו. אלא שבעולם המציאותי, האפליה המתקנת היא רק אחד מאינספור שינויים חברתיים, שחלקם החלו הרבה לפני מדיניות ההעדפה.

שיעור השחורים במקצועות הצווארון הלבן עלה במידה ניכרת לאורך העשור שלאחר קבלת חוק זכויות האדם ב-1964, ועובדה זו מצוטטת תכופות כראיה להשפעתו של החוק על המשק. אך יש עובדה נוספת שאינה מובאת כמעט אף פעם: ששיעור השחורים במקצועות אלה עלה במידה רבה אפילו יותר בעשור שלפני חקיקת החוק. ולא רק שחורים. הכנסותיהם של אמריקנים ממוצא סיני, ממוצא יפני וממוצא מקסיקני עלו כולן בעשור שקדם לקבלת החוק ב-1964 – הן באופן מוחלט, הן יחסית להכנסות הלבנים. לא היה כאן עולם סטטי ש"שינוי" נוסף אליו, אלא עולם של מגמות שכבר נמצאו בפעולה.

יתרה מכך, אותן מגמות חברתיות שקדמו למדיניות ההעדפה לא היו ייחודיות לארצות הברית בשום אופן. במדינות רבות ברחבי העולם נצפתה בדיוק אותה מגמה: בקרב קבוצות שסבלו מנחיתות קם מעמד משכיל שהצליח לטפס בסולם החברתי, והוא אשר סיפק את הדחף הפוליטי לתביעה למדיניות העדפה. בבומביי, בירת המדינה ההודית מהרשטרה, "התקדמותם הראויה לציון של המהרשטרים התרחשה לפני שממשלת המדינה אימצה מדיניות של צעדים מחמירים" לעידוד העסקת בני קבוצות מועדפות – כך על פי דוח מחקר. הדבר היה בחלקו שיקוף של "עלייה עצומה בשיעור הנרשמים לבתי הספר" ו"התרחבות מהירה ברישום למכללות", כל אלה לפני שננקטו צעדי ההעדפה. בפולין, צ'כוסלובקיה וליטא שבין שתי מלחמות העולם צמח מעמד של משכילים-חדשים בני עמי-הרוב המקומיים, וצמיחה זו הולידה לחץ מצד אותן קבוצות לנקוט מדיניות העדפה, בדמות מכסות קבוצתיות, כדי להקל עליהן את התחרות עם היהודים. כך גם בניגריה, שם הובילה התפתחותו של מעמד משכיל בצפון לדרישה מצד בני הצפון למדיניות העדפה לטובתם, שתקל עליהם את התחרות עם תושבי הדרום המשכילים יותר מלכתחילה. אותו דגם, של עליית מעמד משכיל לפני נקיטת מדיניות העדפה, התקיים גם באינדונזיה, בסרי-לנקה, במלזיה, בחבל קוויבק שבקנדה, וברבות ממדינות אפריקה שמדרום לסהרה.

הערכה רצינית של מדיניות העדפה אינה יכולה להתעלם ממגמות שהתקיימו עוד לפנייה. היא גם אינה יכולה להכליל ממגמות הנוגעות למגזרים מסוימים במשק או בחינוך ולראות בהן מגמות כלל-ארציות. לעתים הנתונים הכלל-ארציים על מצבה הכלכלי של קבוצה מועדפת באופן רשמי מצביעים על היעדר שיפור, או על שיפור קטן בלבד, אך במגזרים מסוימים השיפור דרמטי. לדוגמה, נתוני ההעסקה של מיעוט מועדף במשרות בעלות הכנסה גבוהה יצביעו לעתים על שיפור קטן אם מתבוננים במשק כולו, אך על זינוק מרשים אם מתמקדים במגזר הציבורי ובמשרות מוטות-ממשלה במגזר הפרטי. כך היה בתקופות שונות בהודו, בפולין, בהונגריה, בסרי-לנקה ובארצות הברית. ספק רב אם התמקדות בפלח הצר הזה, הנוח להיות מושפע ממדיניות העדפה ממשלתית, יש בה משום עדות על השפעה ממשית של מדיניות זו.

ארצות הברית רוחשת סיפורים וסטטיסטיקות על זינוק שחל בשנות השבעים במספר השחורים המועסקים במוסדות מסוימים, בדרך כלל בסוכנויות ממשלתיות ובחברות הקשורות בחוזים ממשלתיים המכפילים אותן ל"קווים מנחים" פדרליים. אלא שמנגד, העסקת שחורים בחברות פרטיות נטולות חוזים דווקא פחתה בעשור ההוא. מה שמנקודת ראות כלל-משקית היה בסך הכול **מעבר** של עובדים, נראה מנקודת מבטם של מוסדות מסוימים **כעלייה** דרמטית. זה פֶּשֶׁל קלאסי של הכללה מן הפרט אל השלם, בין אם מכנים אותו "כשל הצירוף" ובין אם משתמשים במשל הידוע על העיוורים הממשיים איברים שונים של פיל אחד.

הנחות פְּחוּק

כשלים בהיגיון או בראיות הם עניין מצער בשדה העיון האינטלקטואלי, אך באולמות המשפט הם הרבה יותר מכך: הם חורצי גורלות. שם עלולים עונשים כבדים להיות מושטים על אנשים שהתמהיל הגזעי או האתני של המועסקים שלהם, או של הסטודנטים שלהם, אינו הולם את ציפיותיהם של אנשים אחרים. אחדים משופטי בית המשפט העליון בארצות הברית מתייחסים פעם אחר פעם אל שונויות סטטיסטיות כאל מעשי אפליה, ולוקחים על עצמם לרומם קבוצות אוכלוסייה אל המקום שלדעתם היו נמצאות בו אלמלא אותה אפליה. אפילו כאשר הבדלים בין-קבוצתיים ב"ייצוג" משקפים פערים מוכחים ביכולת הביצועית, פערים אלה עצמם מתפרשים כהוכחה לאפליה חברתית. וכך, בתיק **נְּפֶר**, השופט הארי בלקמן הכריז כי "כמעט אין ספק כי כל מחסור בכישורים מקצועיים" אצל פועלים בני מיעוטים שהתחרו עם בראיין ובר על מקום העבודה שלו, "שורשיו באפליה מכוונת בעבר". בתיק באָקָה, ארבעה שופטים הכריזו שהסיבה "העיקרית" לכך שהישגיהם של ארבעה מועמדים בני מיעוטים לבית ספר לרפואה היו נמוכים משל אלן באָקָה היא "השפעת האפליה מן העבר". משימתו של בית המשפט היא, אם כן, "לשים את המועמדים בני המיעוטים בעמדה שהם היו בה אלמלא העוול של האפליה הגזעית".

כל השופטים הללו מניחים כי ישנו בידינו ידע מסוים, שלאמתו של דבר אינו נמצא בידינו של איש. למרבה האירוניה, הנחה גורפת זו בדבר ידע משתלבת בבורות ניכרת באשר לפערי ביצוע עצומים לטובת קבוצות שלא הייתה להן שום אפשרות להפלות לרעה קבוצות אחרות. ספקולציה שיפוטית זו רחוקה רק פסיעה קטנה מהרעיון שאפשר להחזיר קבוצות אל המקום והמהות שהיו להן אלמלא האפליה הפוגענית.

מה היה האנגלי הממוצע היום "אלמלא" הכיבוש הנורמני? מה היה היפני הממוצע היום "אלמלא" בודדו השווגנים לבית טוקוגאווה את יפן מן העולם החיצון למשך מאתיים וחמישים שנה? מה היה המזרח התיכון "אלמלא" הופעת האסלאם? בכל הקשר אחר, לבד מסוגיות של מדיניות העדפה, ההנחה כי אנו יודעים את התשובות לשאלות כגון אלו הייתה מתקבלת בגיחוך, אפילו אם הייתה מוצגת כספקולציה אינטלקטואלית גרידא; קל וחומר אם הייתה משמשת בסיס להתערבות משפטית.

לדעת כמה נשתנתה קבוצה אחת מחברתה במדדים של תעסוקה, חינוך ושכמותם – זה קל. אבל קשה לדעת את המשתנים הרבים הקובעים את רמת העניין, הכישרון והביצוע של מועמדים יחידים, בני קבוצות שונות, לתפקידים, משרות או מוסדות. וקשה אף יותר, בלתי אפשרי למעשה, לדעת את המצב שהיה שורר בעולם נטול אפליה – המצב שהסטייה ממנו מלמדת על קיומה של אפליה ועל גודלה.

פיזור גילי ופיזור גיאוגרפי הם רק שתי דוגמאות פשוטות לגורמים הרבים העשויים לשים לאל את ההנחה שבהיעדר אפליה היו כל הקבוצות מפוזרות באופן שווה או אקראי על פני המקצועות והמוסדות. כאשר הגיל החציוני בקבוצה אחת נמוך בעשור מזה שבקבוצה אחרת – דבר שאינו נדיר כלל – די בפער זה לבדו כדי לתת לקבוצה הצעירה "ייצוג יתר" בספורט, בפשיעה ובעבודות לא מקצועיות, כמו גם באותם סוגים של מחלות ותאונות השכיחים יותר בקרב צעירים, ואילו הקבוצה המבוגרת בין השתיים הייתה מקבלת ייצוג יתר בבתי אבות, במקצועות הדורשים שנות התמחות רבות, ובסוגי המחלות והתאונות השכיחים במיוחד בקרב אנשים בגילים מתקדמים.

כך גם באשר לפיזור הגיאוגרפי של האוכלוסייה בכל קבוצה. אין לצפות שקבוצה אתנית אמריקנית שריכוזיה הגדולים נמצאים במדינות קרות כגון מינסוטה וויסקונסין תהיה מיוצגת בין מגדלי ההדורים ושחקני הטניס באותו שיעור שהיא מיוצגת בקרב קבוצות ההוקי וגולשי השלג. אין לצפות שקבוצות המרוכזות במדינות שבפנים היבשת תזכינה לייצוג שווה בפעילויות ימיות, או שקבוצות המרוכזות באזורים נטולי מחצבים תהיינה מיוצגות היטב בקרב הכורים ותעשיות הזיקוק הממוקמות בפנסילבניה ובוורג'יניה המערבית.

הבדלים בריכוזים הגיאוגרפיים של בני קבוצות אתניות וגזעיות שונות אינם עניין ייחודי לארצות הברית. כברזיל, אנשים ממוצא גרמני ויפני מרוכזים בדרום. בשווייץ, אזורים שלמים הם ממוכהק צרפתים, גרמנים או איטלקים. במדינות רבות בעולם, רוב מכריע של האוכלוסייה הסינית והיהודית מרוכז בכמה ערים גדולות, לעתים אפילו בעיר אחת בלבד בכל המדינה. הבדלים בין-קבוצתיים בפיזור גיאוגרפי עשויים להתקיים גם ברמת השכונה או אפילו הרחוב. בבואנוס-איירס, אנשים ממוצא איטלקי מתרכזים בשכונות שונות וברחובות שונים על פי ערי המוצא שלהם באיטליה. בבומביי, אנשים מאזורים מסוימים בהודו מתרכזים בשכונות מסוימות וברחובות מסוימים.

בל נובן שלא כהלכה: הגיל והמיקום הם גורמים פשוטים ומובנים מאליהם שעשויים להפר את ה"ייצוג" השווה שרבים מניחים כי הוא קיים אם אין אפליה; אך יש עוד גורמים מפרים כאלה, רבים לאין ספור, בדרגות שונות של מורכבות ושל השפעה. יתרה מכך, ייתכן שהבדלי גיל

ומיקום ימלאו תפקיד משמעותי בהסבר **כמה** הבדלים סוציו-אקונומיים בין **אי אילו** קבוצות, אך לא יהיו רלבנטיים להבדלים אחרים בין הקבוצות הללו או להבדלים בין קבוצות אחרות. מטרתנו כאן אינה למנות את כל הסיבות להבדלים בין-קבוצתיים, או אפילו להניח שכל הסיבות הללו יכולות להימנות, אלא להראות כמה שרירותית וחסרת בסיס היא ההנחה שבהיעדר אפליה קבוצתית היו "מיוצגות" בשווה. ההבדלים הבין-קבוצתיים המוכרים לנו הם כה גדולים ורב-ממדיים, שההנחה כי אפשר לשקלל את כולם במדויק וכך לדעת איפה קבוצה מסוימת הייתה "אלמלא" האפליה היא הנחה שעל סף ההיבריס.

אפילו המטרה הצנועה יותר, לדעת את **הכיוון הכללי** של חריגת מצבה של קבוצה מהמצב שהייתה נמצאת בו אלמלא האפליה, אינה בהכרח בת השגה. מהם ה"אפקטים" של מאות שנות ההתעמרות, רצופות פרצי הפוגרומים, בסינים זרים בדרום-מזרח אסיה או ביהודים באירופה? שתי קבוצות אלו הינן, באופן כללי, מצליחות יותר מרודפיהן. האם היו כיום מצליחניות אפילו יותר אלמלא האיבה ההיא? אולי – אבל עמים רבים שנהנו מהיסטוריה ארוכה של שלום ומגד ארץ ומלוואה קפאו על שמריהם. אין בכך כדי לומר שזה מה שהיה קורה גם ליהודים ולסינים. אך יש בכך כדי לומר כי **איננו יודעים ואיננו יכולים לדעת**. שום ערימה של כוונות טובות לא תהפוך אותנו ליודעי-כול. שום קריאה לזהבת ל"צדק חברתי" לא תספק את הידע החסר.

תמריצים ותוצאות

נוסף על ההנחה כי אפשר לדעת דברים שאיש לא ידע מעולם, מדיניות של "אפליה מתקנת" מניחות גם שבכוחן להגיע לדרגת שליטה שמעולם לא התקיימה. חסידיהן של המדיניות הללו נוטים לשקול את הצידוקים והמטרות שלהן, אך לא את ה**תמריצים** שהן יוצרות בפועל. אלא שלתמריצים הללו יש חיים משל עצמם, שאינם כפופים למטרות המוצהרות של מדיניות ההעדפה, ולא פעם אף מנוגדים להן. הם גם אינם פשוט "שגיאות" מבודדות שאפשר "לתקן". הם פריין של תפיסות שגויות מיסודן באשר למידת השליטה שאפשר לקיים בגלקסיה שלמה של יחסי גומלין חברתיים מורכבים.

ברמת הפרט, הנהנה הפוטנציאלי והמפסיד הפוטנציאלי מן המדיניות אינם רק פְּיִסִי עץ המוצבים היכן שמדיניות זו מְכַתִּיבָה. גם אין הם רובוטים הממשיכים לפעול כמקודם, למעט שינויים שנקבעו להם בידי אחרים. לא ולא: הם נענים למדיניות ההעדפה **בדרכים משלהם**. אחת הדרכים הללו הודגמה בפיו של פעיל בקבוצה שתבעה לקבל העדפה תעסוקתית בעיר היידראבד שבהודו. הוא שאל, "רק בגלל שאין לנו מספיק כישורים אנחנו לא זכאים לקבל עבודה?" פעיל אחר, ניגרי, כתב על "עריצות הכישורים". תחושת המגיע-לי, האמונה בזכאות-לקבל שאינה תלויה בכישורים או בביצועים, היא מזה זמן רב בת לווייתה של מדיניות ההעדפה, והיא שוררת בקרב קבוצות מכל קצווי הקשת בחברות משלל סוגים.

הכלכלן הדרום-אפריקני המנוח ו"ה הט ציין לפני שנים רבות כי התומכים הלבנים "המרירים" ביותר של מדיניות ההעדפה הגזעית של הלבנים במכרות היו "אלה שלא טרחו לנסות להצטיין כדי להתקדם", וסמכו על היותם לבנים. כיום, באיי הבתולה, אפילו ילדים בבית הספר מְתַרְצִים את ביצועיהם הלימודיים והמשמעותיים הירודים בכך שמשרות ממשלתיות במילא ימתנו להם

באשר הם אזרחי ארצות הברית; חבריהם לכיתה, ההודים-המערביים, לא יקבלו משרות אלו, אף כי הם עולים על הראשונים בהישגיהם בלימודים ובהליכותיהם, משום שאין להם אזרחות. גם במלזיה, "תלמידים מלאים, החשים שעתידם מובטח, מרגישים פחות לחץ להתאמץ", לשון מחקר שנעשה שם. מחקר על מכללות של שחורים בארצות הברית ציין אף הוא כי אפילו סטודנטים שתכננו לימודי המשך מפגינים לא פעם אדישות לגבי הצורך להתכונן "כי הם מאמינים שחוקים מסוימים פשוט יוסרו מדרכם". בהודו, אפילו תומך נלהב בקאסטות הטמאים ובמדיניות העדפה לטובתן הפציר בסטודנטים לרפואה ולהנדסה בני קאסטות אלו לצאת מ"האדישות" שלהם.

ההעדפות הקבוצתיות יצרו תמרוץ שלילי לא רק לבני הקבוצה המועדפת, אלא גם לבני הקבוצות האחרות. כפי שכתב ו"ה הט על "רף הצבע" בדרום אפריקה, ההעדפה הגזעית כלפי הלבנים "פגעה ביעילותם של הלא-לבנים באמצעות תמרוץ שלילי", וגם "הפחיתה את יעילותו של תמרוץ הלבנים שידעו שדרכם סלולה במילא". עיקרון דומה מאוד נצפה בסביבה שונה מאוד: ג'מייקה העצמאית זה-מקורב, שנשלטה בידי שחורים. שם, התמרוץ השלילי של הבלתי-מועדפים היה נחלתם של הלבנים. רבים מהם נמנעו מלהתחרות על משרות ציבוריות משום שהם "הרגישו שבא יומם של האנשים השחורים, ותהו למה להתאמץ אם המשרה הנחשקת או העיטור הלאומי יימסרו במילא לשחורים, בלי קשר לכישוריהם". כך קורה שמדיניות העדפה מתבטאת לא בהעברה של טובות הנאה מקבוצה אחת לקבוצה אחרת, אלא גם בהפסד נקי לכולם, שכן שתי הקבוצות מרגישות שהמשחק מכור ומגיעות לביצועים פחותים בעבודה ובלימודים.

יוזמי תוכניות העדפה אינם יכולים לשלוט בתגובות של קבוצות המועדפים והבלתי-מועדפים כדי להבטיח שלתכניות שלהם יהיו התוצאות הרצויות, או אפילו תוצאות בכיוון הרצוי. תגובות אנטי-יצרניות, הפוגעות בשגשוגה של האומה כולה או ביציבות החברתית במדינה, פוגעות גם בבני הקבוצה המועדפת – שהרי הם חלק מהחברה הכללית. השאלה אם הרווח של הקבוצה המועדפת בממד אחד עולה על הפסדיה בממד אחר היא שאלה אמפירית, שהתשובה לה תלויה בתנאים הספציפיים כאן וכאן. אחת התוצאות הלא-מקוות והבלתי-נשלטות של מדיניות העדפה היא רתיעה בקרב הקבוצות הלא-מועדפות. היא מתבטאת במגוון דרכים – מתקריות גזעיות בקמפוסים בארצות הברית עד מלחמת אזרחים איומה בסרי-לנקה.

כיבודים

אשלייתית במיוחד היא השליטה בתחום העיטורים ואותות ההוקרה, שהם דברים שעצם משמעותם והשפעתם תלויים בדעתם של אנשים אחרים. העדפה מכוונת של קבוצות מסוימות במתן כיבודים כגון אלה עלולה בקלות להטיל צל של חשד לא רק על מקבלי הכיבודים הללו, אלא גם על אלה שקיבלו אותם כי היו ראויים להם ושזכו בהם בתחרות חופשית ופתוחה. אם חמישית מאותות ההוקרה ותארי ההצטיינות שמקבלים בני קבוצות מועדפות ניתנו להם בשל סטנדרט כפול, גם ארבע החמישיות האחרות תיחשדנה ככאלו, ולו מפני שחלק מאלה שהפסידו בתחרות יעדיפו להאמין שתחרות זו לא הייתה הוגנת. אין זה ברור כלל שיותר כבוד אמתי – המשקף באמת דעות של בני אדם אחרים – יינתן לקבוצה המקבלת פרסים על בסיס העדפה. הוקרה על בסיס העדפה היא לפעמים, למעשה, השעיה של ההכרה בהישגיה של קבוצה זו, תוך שיחוד פטרוני שלה בכיבודי סרק. כמובן, לא תמיד זה כך. טענתנו כאן היא שכאשר הוקרה ניתנת

על פי מפתח קבוצתי, השלכותיה החברתיות של הוקרה זו אינן נתונות לשליטתם של מעצבי מדיניות ההוקרה, אלא לשליטתם של אנשים אחרים הצופים בתוצאות המדיניות הזו ומחליטים איך להתייחס אליהן.

כבוד איננו רק מס-שלמונים לגאווה האישית של הזולת. זהו תמריץ רב עוצמה, הממלא משימות חברתיות רבות, ביניהן משימות שהן מפרכות ומסוכנות מכדי שיקנו אותן בכסף – ובראשן, במצבי חירום, המשימה לנסוך באנשים נכונות להשליך את נפשם מנגד למען טובת הכלל. בהקשרים שגרתיים יותר, הכבוד וההערכה שאדם מקבל מעמיתיו ומהכפופים לו הם עזרים חשובים ולעתים הכרחיים, שבלעדיהם אפילו המוכשרים והמצפוניים ביותר מתקשים לממש את ההבטחה הגלומה בהם. סיכון מעמדם של כל הכיבודים הניתנים לבני קבוצה מועדפת, על ידי הכתמתם בסטנדרט כפול, גורם לא רק לפיחות בערך הישגיהם של בני הקבוצה, אלא גם לצמצום הסיכויים שלהם להגיע להישגים אלה מלכתחילה. לדוגמה, חברי סגל אקדמי שהם בני מיעוט מתלוננים תכופות על היעדר מגע אינטלקטואלי ומחקרי בינם לבין עמיתיהם, המחשיבים אותם ל"פרופסורים של אפליה מתקנת". דוגמה נוספת: לאחר שנחשף בתקשורת כי סטודנטים שחורים התקבלו לבית הספר לרפואה בהארורד על סמך נתוני קבלה נמוכים משל אחרים, חולים לבנים החלו לסרב להיבדק בידי מתמחים שחורים. האפקט השלילי של הכיבודים המוכתמים אינו מוגבל בשום אופן לאקדמיה.

העדפות חלקיות

אשליית השליטה כוללת גם האמונה כי אפשר להחיל מדיניות העדפה על חלק מתהליך, ולהקפיד בהמשכו על יחס שווה לכל הקבוצות. למשל, בראשית ימי "האפליה המתקנת" בארצות הברית, נטען מדי פעם כי אמנם יש לנקוט מאמצים מיוחדים לגייס עובדים או סטודנטים מקרב מיעוט, אך מסיום גיוס המועמדים ואילך, כלומר משלב סינון המועמדים והלאה, יינתנו לכולם תנאים שווים. דאגה מיוחדת לקבוצות מסוימות יכולה גם להתבטא בהקפדה מיוחדת על כך שהן יקבלו יחס שווה. צו נשיאותי מס' 10,925, שהוציא הנשיא ג'ון קנדי, דרש ממעסיקים בעלי חוזים ממשלתיים "לנקוט פעולה מאשרת [Affirmative action], המונח המציין כיום בארצות הברית העדפה מתקנת] שתבטיח כי המועמדים אכן מועסקים, ושהיחס למועסקים בתקופת העסקתם אינו מושפע מגזעם, מאמונתם, מצבעם או ממוצאם הלאומי". המונח משמש כאן במשמעות הפוכה לגמרי לזו המקובלת כיום: הרי כל עניינה של ההעדפה המתקנת, בארצות הברית וגם בארצות אחרות, הוא להשיג תוצאות סטטיסטיות **המושפעות** מגזע, צבע, אמונה או מוצא לאומי.

הרעיון של יחס מועדף העוצר באמצע התהליך אינו מוגבל לתחום התעסוקה או לארצות הברית. בהודו יזם אחד השרים הנמכת-מה של רף הכניסה לאוניברסיטה לסטודנטים מקאסטות מסוימות (הטמאים) ושבתים מסוימים, תוך התניה שהוא "ממליץ על הקלה בקבלה ללימודים, אך לא בקבלת התואר ובמתן ציונים". קולות דומים נשמעו בעבר בארצות הברית, כאשר תכניות מיוחדות לגיוס סטודנטים מקרב מיעוטים הובילו להנמכת רף הכניסה לסטודנטים אלה – והדבר, בתורו, גרם לפעמים למתן "ציון מתקן" שנועד למנוע נשירה המונית שלהם. סטנדרט כפול במתן ציונים עשוי להיות יוזמה של מרצה בודד, או תוצאת לחצים מצד ההנהלה. בצד השני של הגלובוס, ברפובליקות האסיאתיות של ברית המועצות, מופעל לחץ על מרצים לתת ציונים

משופרים לסטודנטים בני המקום. במלזיה, ההעדפה באמצעות ציונים היא כמעט ממוסדת. כדברי החוקר גורדון פ' מינס:

אף שהציונים אמורים להינתן בלי קשר למוצא אתני, יש להגיש את כל הציונים לוועדת הערכה שבה ייצוג נכבד למלאים. חברי סגל דיווחו על שלל מקרים של העלאת ציונים חד-צדדית, ככל הנראה למטרות "איזון אתני".

לעתים הדבר נעשה בצורה עקיפה יותר: יצירת תחומי לימוד מיוחדים, או קלים יותר, לקבוצות פרטיקולריות, כגון לימודים מאוריים בניו-זילנד, לימודים מלאיים בסניגפור, ומגוון לימודים אתניים בארצות הברית.

בין בתעסוקה, בין בחינוך, בין בתחומים אחרים, תכניות העדפה מוגבלות בקפידה או מכוונות אל חוט השערה התגלו שוב ושוב כאשלייתיות. לא הגבלות של זמן ולא הגבלות אחרות עצרו בפועל את התמשכותן ואת התרחבותן.

מנעד רחב של טיעונים מוסריים הושמע כדי להצדיק את מדיניות ההעדפה. לכמה מהם יש רק מעט מן המשותף – והוא שבלהט הקנאות של חסידיהם רובם חמקו מבחינה רצינית, ושהם מוצלחים מבחינה פוליטית. הנה אחדים מן הטעמים שניתנו לתכניות העדפה: (1) הקבוצה היא ילידית; (2) הקבוצה סובלת מעוול היסטורי; (3) מסיבה כלשהי הקבוצה אינה זוכה לייצוג הולם במוסדות ובמקצועות רצויים, ו"חוסר האיזון" הזה צריך "לבוא על תיקונו".

יהיה הטיעון אשר יהיה, ההעדפה עשויה, כפי שראינו, להימשך גם לאחר שתוקף הטיעון פג או נחלש. קבוצות שסבלו מנחיתות ממשית עשויות לדבוק בהעדפה שקיבלו, ואפילו להתור להרחבתה, זמן רב לאחר שהנחיתות מוגרה. השאלה המוסרית, אם כן, איננה אם קבוצות מסוימות ראויות להטבות מסוימות לתקופת זמן מסוימת, או עד שתנאים חברתיים מסוימים יושגו. השאלה האמתית היא אם **התוצאות הממשיות של התהליכים המסוימים** שהרשויות יזמו צפויות להיות מוצדקות, מבחינה מוסרית או אחרת.

ילידיות

ההיגיון ההופך את הילידיות לטיעון מוסרי אינו מובן מאליו כלל. טענות בדבר ילידיות יוצרות תחושת אחווה בתוך הקבוצה המוטבת, ופעמים רבות גם תחושות של תמיכה מוסרית מחוצה לה. השאלה היא איזה בסיס מוסרי יש למי שאינו יליד להתייחס ברצינות לטענה מוסרית שכזו מפי ילידים.

אם קבוצה ילידית סבלה פעם מפלישת זרים שנישלו אותה מאדמתה, או מכל תגרת-יד אחרת של כובשים, הוקעתם המוסרית של הפולשים מבוססת על מעשיהם, לא על כך שקרבנותיהם הם ילידים. אילו עשו הכובשים אותם מעשים עצמם לא בעם "ילידי", אלא בעם שהתיישב במקום רק מאה שנים קודם לכן, לא היה בכך כדי לשנות את ערכם המוסרי של מעשים אלה לטוב או לרע. יתרה מכך, טענות בזכות העדפתם של הילידים נשמעות לא רק בהקשרים של פלישות וכיבושים.

המלאים במלזיה תובעים לעצמם זכויות יתר על סמך היותם "בני האדמה" – וזאת לא כלפי הבריטים, שהיו הכוח הקולוניאלי, אלא כלפי הסינים והיהודים, שלא היו כאלה. תביעות העדפה דומות נשמעו מפי העמים בפיג'י, בבורמה, באוגנדה ובמדינות נוספות, כלפי קבוצות שמעולם לא כבשו את ארצם ואפילו לא ניסו לעשות זאת.

לעתים מתואר העוול כלפי עמים ילידיים כעוול מסוג חמור במיוחד מפני שנשדד מהם פרי עמלם של דורות אין-ספור. אבל, גם פה, הטענה עשויה להיות נכונה באותה מידה, ואפילו יותר, גם לגבי עמים שאינם טוענים לילידיות. אילו היה עם זר פולש לאנגליה, כובש אותה ובוזז אותה, היה המעשה מגונה בפי כול, אף כי שום אנגלי שידוע היסטוריה אינו יכול לטעון שהאנגלים הם העם הילידי של אנגליה. זאת ועוד, באזורים רבים בעולם יצירתם החומרית בת-הקיימא של העמים הילידיים מעטה, ואילו העמים שכבשו מהם את הארץ הרבו לבנות בה ולפתחה – וכאשר העם הילידי שב וכובש את הארץ, הנישול והביזה גדולים מאלה שהתחוללו בכיבוש הראשון. כזו תהיה גם העברה ממשלתית של מה שנוצר בשנות הכיבוש הראשון לידיים חדשות.

תמה שכיחה בטיעונים המוסריים בזכות העדפת ילידים היא זיקתם של העמים הילידיים לארץ מולדתם. ביטויים כגון "בני האדמה", המשמשים בארצות שונות ומשונות, יוצרים את הדימוי הזה. אולם לא בני האדם בוראים את האדמה. בין אם הם ילידים ובין אם לא, התיישבותם בארץ כקבוצה מתבססת בעיקרה על כוח. כשעם כובש אחד נכבש בתורו בידי אחר, המשקיפים על כך מבחוץ אולי יתקוממו על ההרג והביזה, אך קשה לראות איזו טענה מוסרית יש לצד המפסיד נגד המנצחים, שפשוט היו יעילים יותר או בני מזל יותר בכואם להגשים אותה מטרה שהמפסידים הגשימו בכובשם את הארץ. כאן, כמו בכל מקום, כאשר נעשה עוול עצם העוול הוא החשוב מבחינה מוסרית, לא היותו של הקרבן יליד.

גם במקומות שאין בהם יסוד להאשמת הקבוצה הלא-ילידית והלא-מועדפת בכיבוש או בנישול, יש במקרים רבים הרגשה שהילידים זכאים ליחס מועדף במולדתם. לטענה זו כמעט שאין מובאים נימוקים. לכל היותר רומזים לעובדה שרוב העמים הם הישות הדומיננטית במולדתם, ושיש אי-נחת רגשית כאשר "זרים" (אפילו כאלה שגרים בארץ דורות רבים) תופסים מקום בולט מדי בכלכלה או בחברה. מהותו של טיעון זה היא כי מה שישנו ברוב המקומות הוא מה שצריך להיות בכל המקומות. מעבר לכשל הלוגי שבטיעון הזה, הוא גם מייחס לילידיות כוח שבדרך כלל מקורו בהיותם של הילידים רוב מספרי. זהו טיעון של כל דאלים גבר; במקרה הטוב, זוהי הקִּשָּׁה על תופי-שבט שלצופים מבחוץ לא אמורים להיות חלק ונחלה בה. בסיס מוסרי ודאי אין לטיעון הזה.

פיצוי היסטורי

קבוצות רבות בארצות רבות מעלות את עוולות ההיסטוריה כנימוק מוסרי לתביעת פיצוי. טענות אלו מנקזות להט רגשי רב, אך מן הראוי לתהות על ההיגיון ועל המוסריות שבהן. נניח, לצורך הדיון, שהטענות ההיסטוריות נכונות עובדתית, אף שלא כך הוא בהכרח בכל הארצות. העברת טובות הנאה מקבוצה אחת של אנשים בני זמננו לקבוצה אחרת בגלל מה שקרה בין שתי קבוצות של מתים מעוררת את השאלה אם אמנם מישוהו מבין הקרבנות אכן מפוצה. למעשים של תיקון

עוול היסטורי יכול להיות בסיס מוסרי והגיוני רק אם מעבירים את העוול ההיסטורי ואת הפיצוי האקטואלי כאחד לפסים קולקטיביים.

ההמשכיות הביולוגית של הדורות מאצילה תוקף לרעיון הפיצוי הקבוצתי – אך זאת רק אם אשמה יכולה לעבור בירושה. אחרת, לפנינו ירושות-פתע הנוחתות לפתחם של האנשים החיים בני זמננו; ירושת הון או ירושת חוב, בהתאם לטיב המשפחה שהתמזל מזלם, או איתרע מזלם, להיוולד בה. מעטים האנשים שיקבלו היגיון זה כעיקרון כללי שיש ליישמו בעקביות, גם אם הם מטיפים לו מתוך חמלה (או רגש אשמה) לגורלם של אומללים אלה או אחרים. איש לא יטען שליהודים בני דורנו יש זכות מוסרית לשים את הגרמנים בני דורנו במחנות ריכוז, כפיצוי על השואה. רוב האנשים לא רק שיזדעזעו מכל הצעה מסוג זה, אלא גם יראו אותה כהוספת חטא על פשע, שאין בה פיצוי על הפשע הראשון אלא רק הגדלה של סך כל הזדונות של המין האנושי.

לעתים נשמעת טענה הנוגעת יותר לסוציולוגיה מאשר למוסר. בני זמננו החיים כיום, אומרת טענה זו, סובלים מהשפעותיהן של עוולות העבר – ואת ההשפעות הללו חובתנו למגר באמצעות מנגנון של העדפה מפצה. מפתה לדמיין שהבעיות הנוכחיות של הקבוצות שסבלו מעוול היסטורי נובעות מעוול זה, אך זה בלבול בין סיבתיות ומוסר. מצבן הסוציו-אקונומי העכשווי של קבוצות בחברה נתונה הוא במקרים רבים נטול כל זיקה לעוול שהוסב להן בהיסטוריה. בקנדה ובארצות הברית הכנסותיהם של היפנים גבוהות מהכנסות הלבנים באופן מובהק, אף שלשתי הארצות הללו יש היסטוריה של אפליה חמורה כלפי היפנים. כך גם באשר לסינים במלזיה, באינדונזיה ובמדינות רבות נוספות, באשר ליהודים במדינות עם אנטישמיות ארסית, ובאשר לעוד מגוון רחב של קבוצות במגוון רחב של מדינות. גם בקרב קבוצות עניות, רמת העוני בדרך כלל אינה תואמת את דרגת הדיכוי. איש לא יטען שבארצות הברית נעשה לפורטוריקנים עוול חמור מזה שנעשה לשחורים, ובכל זאת הכנסתם הממוצעת של הראשונים קטנה משל האחרונים.

כל זה אינו מוכיח שלהתנכלויות היסטוריות אין השלכות עכשוויות. דברינו אלה נועדו להיות הצהרה על גבולות הידע שלנו; ידע הרחוק מאוד, עכשיו ובעתיד הנראה לעין, מלהלום את משימת תיקון העוול. היומרה לפרק את אין-ספור מקורות ההבדלים הבין-קבוצתיים היא תרגיל בהיבריס, לא במוסר.

דוגמה מן השיח העכשווי תמחיש כמה קל לאבד כיוון. זה שנים שחוזרים ואומרים כי השיעור הגבוה של הורות-יחידנית ושל הריונות-עשירה בקרב שחורים הוא "מורשת העבדות". ראיות לא נתבקשו ולא הוגשו. אולם כאשר נערך סוף סוף מחקר אקדמי רציני בנושא, הראיות חבטו באמונה הנפוצה הזו. רוב עצום של הילדים השחורים גדלו בבתים עם שני הורים – כך בעצם ימי העבדות, וכך דורות על דורות לאחריהם. השיעור הגבוה של הורות-יחידנית ושל הריונות-עשירה הם תופעה בת המחצית השנייה של המאה העשרים, ואסון חברתי זה מכה גם בקבוצות בעלות היסטוריה שונה לחלוטין מזו של השחורים. מחויבות נרגשת ל"צדק חברתי" אינה יכולה לשמש תחליף לצורך לדעת על מה אתה מדבר.

אנשים המייחסים חלק כלשהו ממצבה החברתי-כלכלי של קבוצה כלשהי לגורמים פנימיים בתוכה מוצגים בדרך כלל כ"מאשימי הקרבן". דומה כי יש בכך לפעמים משום ניסיון להציל את עיקרון הפיזי ההיסטורי – ונושא זה ראוי לטיפול בסעיף משלו.

"האשמה" ו"קרבנות"

תכופות מבלבלים בין אשליית המוסר לבין ממשות הסיבתיות. אם קבוצה א' מוצאה מארץ שכישורים מדעיים וטכנולוגיים מסוימים נפוצים בה, וקבוצה ב' מוצאה מארץ שאינה כזו, ושתייהן מהגרות למדינה ג', קרוב לוודאי שהן "תיוצגנה" סטטיסטית במידות שונות מאוד במקצועות ובמוסדות הדורשים כישורים אלה. אין בכך שום מסתורין, כי אם סיבות ותוצאות ברורות. ובכל זאת, אלה הרוצים לייחס את ההבדל לאפליה ממוסדת יזדרזו לזעוק "אתה מאשים את הקרבן!" כל אימת שמישהו יזכיר את הרקע המדעי-טכנולוגי הפחות של קבוצה ב'. כאשר הוויכוח הוא **את מי מאשימים**, נזנחת השאלה היסודית: האם יש כאן בכלל מקום להאשמות.

ברור שהדור החי היום – בכל קבוצה שהיא – אינו יכול להיות **מואשם** במה שאירע במאות שנות התפתחות תרבותית שקדמו להיוולדו, ולעתים אף בארצות נכר שרגלו לא דרכה בהן. כמו כן, אי אפשר להאשימו בכך שאיתרע מזלו להיוולד לתרבות אחת ולא לאחרת. במישור הסיבתי, יהיה זה צירוף מקרים מדהים אם תרבויות שהתפתחו בסביבות היסטוריות שונות זו מזו מיסודן ישפיעו באופן שווה בכל הממדים כאשר בניהן יושתלו בחברה חדשה. אם מישהו מציין שצירוף המקרים הזה לא התרחש, אין זה אומר שהוא מאשים מישהו.

מרמור ו"צדק"

המוסרנות מערבת עניינים בדרכים רבות. לדוגמה, חמלה מוצדקת כלפי אנשים שגורלם לא שפר עליהם מתגלגלת לידי רומנטיזציה בלתי-מוצדקת של אנשים אלה, של מנהיגיהם, או של הרעיונות והרטוריקה של מנהיגיהם. קבוצות המבקשות יחס מועדף אומרות כמעט תמיד שהן מבקשות "צדק" – בין אם הן רוב ובין אם הן מיעוט, בין אם הועדפו בעבר ובין אם קופחו, בין אם מצבן כיום טוב משל קבוצות אחרות ובין אם רע. כשאנשים רוצים יותר, הם קוראים ליותר הזה "צדק". אלא שכאשר קבוצות בעלות תחושת מרמור משיגות עוצמה, מקומית או כלל-ארצית, נדיר לראותן נוטשות את המרמור ומרעיפות צדק על זולתן.

קבוצות שהיו מדוכאות, והחלו לדכא אחרים ברגע שניתנה להן ההזדמנות, הן חזון נפרץ. כשהפולנים וההונגרים קיבלו עצמאות אחרי מלחמת העולם הראשונה נסקה האנטישמיות הפראית בשתי המדינות הנולדות. דבר דומה אירע במדינות שזכו בעצמאות לאחר מלחמת העולם השנייה: מאינדונזיה דרך סרי-לנקה ועד לכל מדינות אפריקה שמדרום לסהרה, בכולן החל דיכוי של מיעוטים מקומיים. אין מדובר רק בצורותיה הרגילות של האפליה, אלא גם בפְּרָעוֹת המוניות, שבאינדונזיה ובמלזיה נרצחו בהם מאות, בסרי-לנקה אלפים, ובניגריה רבבות.

האפריקנרים הלבנים בדרום אפריקה הם כבר שנים רבות, כלשונו של ו"ה הט, עם "אכול מרמור". מנהיגיהם מזינים דורות על דורות את מדורת המרמור – מרמור שגרם להם לצאת במאה

ה-19 ל"טראק הגדול" צפונה, הרחק מאזור השלטון הבריטי בארצם, וליישוב אזורים חדשים בארצם; מרמור שגבר לאחר הפסדם לבריטים בשתי מלחמות הבורים; מרמור שהוסיף להתסיסם בשל מיצובם הכלכלי-חברתי הנמוך-יחסית במשק המונהג בעיקר בידי אנשי עסקים וכספים בריטים ויהודים. בחלק מהמקרים ההיסטוריים היה למרמור בסיס; למשל, 25 אלף נשים וילדים אפריקנרים מתו במחנות ריכוז בריטיים בשנות מלחמת העולם השנייה. אולם, כדברי הט, "עמים הרוטנים על 'עוולות' או 'דיכוי' שהופנו כלפיהם נצפים לא פעם כשהם גורמים עוולות דומות לעמים אחרים". החמרת החוקים נגד השחורים בדרום אפריקה ב-1924, כאשר האפריקנרים נטלו לראשונה חלק בשלטון במסגרת ממשלה קואליציונית, הייתה רק מתאבן למוראות האפרטהייד בהיקף מלא שהאפריקנרים השיתו ב-1948, כאשר השיגו שלטון פוליטי ללא מצרים.

דגמים דומים אפשר למצוא בארצות הברית. האירים שדוכאו בארצם נעשו בזמנו אחת הקבוצות העוניות ביותר כלפי שחורים. וכיום, באותו אופן ממש, פליטים מקוריאה ומווייטנאם המפעילים עסקים קטנים בשכונות השחורים בכרכי ארצות הברית הם מושא לתעמולה גזענית ולאלימות גזענית מצד מנהיגים שחורים מקומיים והציבור שהם מסיתים. הטענות והתביעות המופנות כלפי פליטים אלה זהות לאלו שהופנו כלפי בעלי עסקים יהודים באותן שכונות עצמן לפני שנות דור – וזהות גם לטענות המופנות כלפי בעלי העסקים הסינים בדרום-מזרח אסיה, הלבנונים בסיירה-לאון, וקבוצות מיעוט קטנות אחרות של סוחרים וחנוונים במדינות סביב העולם. ההבדל הוא שגזענותם הנזכרת של כמה מנהיגים שחורים עברה בשתיקה אצל המוקיעים הקבועים של הגזענות, מפני שהשקפת עולמם מלקקת שחורים באופן אוטומטי בעמדת הקרבן. אלא שאנשים אינם חדלים להיות אנושיים רק מפני שתויגו כקרבנות – ואם יש דבר אחד שההיסטוריה האנושית מלמדת, הרי זו תשוקתם המתמדת של בני אנוש להתגדל על חשבונם של אחרים.

רק במקרים נדירים תחושת מרמור קבוצתי היא מבוא ליחס הוגן כלפי קבוצות אחרות. בדרך כלל תחושה זו מבשרת גישה של "עכשיו תורנו". וגדול המטפחים של תחושת המרמור בהיסטוריה היה אדולף היטלר.

"תת-ייצוג" ו"הזדמנויות בחיים"

לצד הטענות על עוול היסטורי, נשמעות לא פעם גם טענות – אם בנימוקי מוסר, אם בנימוקים של תועלת פוליטית או חברתית – כי "תת-הייצוג" של קבוצות מסוימות בתפקידים נחשקים הוא "חוסר איזון" שיש "לתקן". קבוצות-רוב מציגות טענה זו באותה קלות כמו קבוצות-מיעוט – וזאת בין אם הן יכולות לשכנע שנכפתה עליהן לקות המקשה על חבריהן לקבל תפקידים אלה, בין אם פשוט חסרים בקרבה בעלי כישורים או עניין.

אחת משלל ההנחות הלא-בדוקות העומדות מאחורי מדיניות העדפה היא האמונה שחיכוכים בין-קבוצתיים הם נגזרת של גודל פער ההכנסות, ועל כן הפחתת הפער תגדיל את ההרמוניה בחברה. כרגיל בהנחות אלו, ראיות לא נתבקשו ולא נמצאו, ואילו ראיות-הנגד מרובות, מגוונות ונידונות להתעלמות.

בבומביי, עוינותם של בני מדינת מהרשטרה מופנית בעיקר כלפי בני דרום הודו, המקדימים אותם אך במעט במיצובם הכלכלי – ולא כלפי בני גוג'ראט המצליחים, המקדימים את המהרשטים בהרבה. ברחבי אפריקה שמדרום לסהרה שוררת איבה היסטורית כלפי בני אסיה הגרים שם, קשה בהרבה מזו המופנית כלפי יוצאי אירופה – אף שמצבם הכלכלי של האירופים באפריקה טוב לאין ערוך מזה של האסיאתים והאפריקנים כאחד. דגם דומה נמצא בקרב האוכלוסייה האפריקנית הילידית עצמה. בניגריה, למשל, בשנת 1940, בני איבו נמצאו בסולם הכלכלי מעט מתחת לבני האוסה והרבה מתחת לבני יורופה, אך עוינות ואלימות שררו דווקא בין איבו והאוסה, ולא בין אחד משבטים נמוכי הכנסה אלה לבין היורובה. חלפו שנים, ובני איבו שיפרו מאוד את מצבם והקטינו את הפער בינם לבין היורובה – אך דווקא אז החלו התפרצויות האלימות בין שבטי איבו ויורובה.

תומכי מדיניות העדפה מרבים לבטא אמונה נוספת הקשורה לזו האחרונה, וכמוה נעדרת ראיות, ולפיה פיזור שווה של קבוצות במגזרי המשק נוטה להפחית עוינות וחיכוכים בחברה. ההיסטוריה רוחשת דוגמאות הפוכות, המלמדות אותנו, כלשונו של מיודענו פרופ' דונלד הורוביץ, כי "חלוקה אתנית של העבודה היא מְגֵן יותר מכפי שהיא חֶרֶב".

***

שליטה מוחלטת של קבוצות מיעוט מסוימות בענפים כלכליים מסוימים היא מזה דורות רבים תופעה מקובלת למדי בארצות רבות – כל עוד לא מתחולל מסע ציבורי מאורגן נגד המיעוט הזה, בדרך כלל בידי אנשים מקבוצת הרוב המבקשים לחדור לאותו ענף ונרתעים מן התחרות. לקוחות וספקים מקבוצות הרוב מעדיפים במקרים רבים לעבוד עם בתי העסק של בני המיעוט. לא פעם קרה כי מיעוט מסוים, המחזיק בתפקיד כלכלי חיוני, ניצל מפרעות שהתחוללו במדינה נגד מיעוטים אחרים. כך אירע ליוונים בסודאן, להינדים בבורמה ולמרווארים באסאם. מנגד, חרמות מאורגנים על עסקים בבעלות בני מיעוטים הונהגו בידי יריבים עסקיים מבני קבוצת הרוב – כך בארצות רבות, מאוגנדה וקניה עד הפיליפינים וארצות הברית. בניגוד להנחה הרווחת (והפזיזה), ייצוג שווה של קבוצות איננו "טבעי", וגם התמרמרות המונית על פיזור לא שווה אינה כזו.

פעם אחר פעם, במדינות הפזורות על כל הגלובוס, הופעתם של מתחרים חדשים מקבוצה אתנית אחרת מזו השלטת בענף (הכלכלי, העסקי או השלטוני) היא אשר גרמה לחיכוך בין הקבוצה החדשה לקבוצה השלטת בענף המדובר – חיכוך שלא היה קודם לכן, לאורך שנות שליטתו של המיעוט בענף. יתרה מכך, המתחרים החדשים הם אלה אשר התסיסו את כל הקבוצה שלהם נגד הקבוצה המבוססת. חבר פרלמנט בסרי-לנקה עמד על תבנית זו בשלב מוקדם של ההתנגשויות האתניות בארצו:

בוגרי אוניברסיטאות ואנשים שכמותם הם הגורם לכל המשבר – הם, ולא העם הסינהלזי העצום כולו. האנשים האלה, אותם מובטלים ממעמד הביניים המחפשים עבודה, שעונים צרה בעובדה שטמילים מעטים תופסים את המשרות הממשלתיות, הם אלה אשר נסעו בכפרים, עוררו את ההמונים ויצרו את הבעיה הזו.

בעברו האחר של הכדור נשמעה טענה דומה: "הניגרי המשכיל הוא סרסורה הגרוע ביותר של השבטיות". בסביבה שונה מאוד, בהונגריה של שנות ה-80 במאה ה-19, קידום האנטישמיות היה בעיקרו מלאכתם של סטודנטים, אינטלקטואלים ומגזרים מסוימים במעמדות הביניים, ואילו המוני האיכרים ההונגרים נותרו אדישים יחסית.

רבים מן המטיפים למדיניות העדפה רואים אותן לא רק כמקדמות הרמוניה חברתית באמצעות צמצום פערים של הכנסה ושל "ייצוג", אלא גם כחלק מניסיון כללי יותר "להשוות הזדמנויות בחיים". מאמץ רב מושקע בביסוס ההכרה כי זוהי שאיפה מוסרית נעלה וכי אנו רחוקים כיום מרחק רב מהשגתה; אך שום מאמץ אינו מושקע בביסוס **יכולתנו** להגשים את המשימה הפנטסטית הזו. רמז לגודלה העצום ולקושי הרב שיש בהשגתה מספקים לנו נתונים בעניין ילדים בכורים. בין האישים הדגולים לאורך ההיסטוריה, מספרם של הבכורים והבנים-היחידים להוריהם גדול מעבר לכל פרופורציה. גם בהישגים יומיומיים יותר, בכורים נוטים להצטיין. מחקר שנעשה בקרב המועמדים הסופיים למלגות של הקרן האמריקנית הלאומית למצטיינים הראה בין היתר כי בין המועמדים המגיעים ממשפחות שיש בהן חמישה ילדים, מספרם של הבכורים שווה למספרם של כל היתר. כך גם בפילוחים של משפחות בנות ארבעה ילדים, שלושה ושניים. שונויות עצומות כאלו, בקרב אנשים שנולדו לאותם הורים וגדלו תחת אותה קורת גג, שמות ללעג את המחשבה כי אפשר ליצור שוויון בהזדמנויות-החיים הנופלות בחיקם של אנשים בעלי רקעים שונים שבְּעָתֵיִם בחברה גדולה ומורכבת, קל וחומר כאשר היא גם רב-אתנית.

הטוב המוסרי המופשט של יעד אינו יכול לפטור אותנו מן השאלה הבסיסית אם יש לאל ידיו להשיגו. אין זה רק עניין של קושי להגשים תקווה; שכן המאמץ להגיע ליעד הזה עלול לעלות בדמים – תרתי משמע.

מוטבים ומפסידים

ההילה המוסרית האופפת את מדיניות העדפה באה בחלקה מן האמונה שהן מסייעות לאלה שגורלם לא שפר עליהם. את המפסידים מן החלוקה-המחודשת הזו ממעטים מאוד להזכיר, ונראה שהנחת היסוד היא שאלה הם בני המזל.

ההנחות הללו אינן נהנות מבסיס אמפירי, והנימוק האפרירי לאימוצן אינו משכנע. קחו לדוגמה את העובדה שהשפעתה של מדיניות העדפה תלויה במחירם של רכיבים משלימים הנדרשים ליישומה של מדיניות זו. בעלי היכולת בחברה הם המועמדים הטבעיים לשלם את המחירים הללו. הרווחים שמדיניות העדפה מקנה לאנשי עסקים מהקבוצה המועדפת אינם מועילים לבני הקבוצה שאינם בעלי עסק או שאין להם ההון הדרוש להקמת עסק. קבלה מתעדת לבית ספר לרפואה היא הטבה רק לאלה שכבר למדו בקולג'. היות שהטבות העדפה ניתנות בעיקר בתחומים המכניסים או היוקרתיים, לא פעם קורה שהן נמצאות רק בטווח הישגם של אותם בני מזל מעטים מן הקבוצה המועדפת הנמצאים כבר ממילא בעמדת זינוק משופרת מזו שיש לרוב חבריהם לקבוצה. במדינות העולם השלישי, שם עיקר הביקוש הוא למשרות פקידות ממשלתיות, הקבוצות העניות באוכלוסייה מתקשות בדרך כלל להגיע אפילו לרמת ההשכלה הצנועה הנדרשת למועמדות למשרות אלו.

מלגות מתעדפות למלאים במלזיה הן דוגמה קלאסית לכך. סטודנטים ממשפחות בשכבות מעוטות ההכנסה – 63 אחוזים מהאוכלוסייה – קיבלו 14 אחוזים ממלגות הלימוד, ואילו סטודנטים מבני השכבה הגבוהה, המונה 17 אחוזים, זכו ביותר ממחצית המלגות. בהודו תכניות העדפה לבני קאסטות הטמאים ול"מעמדות נחשלים אחרים" מעלות תבנית דומה. במדינת האריאנה, 37 קאסטות טמאים שונות היו זכאיות למלגות העדפה, אך מלגות חולקו בפועל רק לבני 18 מתוכן, ולאחת מהן התנקזו 65 אחוזים מהמלגות לתואר שני ו-80 אחוזים מהמלגות לתואר ראשון. ובדומה לכך אירע במדינות אחרות בהודו. במדינת טמיל נאדו, המעמד הגבוה בקרב מה שמכונה "מעמדות נחשלים", שאוכלוסייתו מונה 11 אחוזים מכלל אוכלוסיית המעמדות הללו, קיבל כמעט מחצית מכל המשרות והמקומות באוניברסיטאות שהוקצו למעמדות הללו. 12 אחוזי האוכלוסייה שבתחתית זכו רק ב-2 אחוזים מההקצאות.

במקרים מסוימים, האגפים המצליחניים-פחות בקבוצה המועדפת אפילו נסוגים לאחור בשעה שבני המזל בקבוצתם נהנים מפירות ההעדפה. כך אירע בכמה תחומים בארצות הברית. לאחר כניסתן של תכניות "העדפה מתקנת" לתוקף, בתחילת שנות השבעים, שחורים מעוטי השכלה וניסיון מקצועי השתרכו מאחורי כלל האוכלוסייה, ואפילו מאחורי לבנים מעוטי השכלה וניסיון, בפער שרק גדל. באותה שעה, שחורים בוגרי מכללות או בעלי ניסיון מקצועי ממשי שיפרו את מיצובם הכלכלי, הן באופן מוחלט הן יחסית ללבנים בעלי רקע השכלתי ומקצועי מקביל. דוגמה נוספת להתנקזות בפרפתה של "האפליה המתקנת" אל ברוכי-המזל היא ההקצאה הניתנת לעסקים בבעלות בני קבוצות מועדפות בקבלת חוזים ממשלתיים על פי סעיף 8(A) בחוק העסקים הקטנים. ממוצע השווי הנקי של העסקים שהשתתפו בתכנית היה 160 אלף דולר – הרבה יותר מממוצע השווי הנקי של עסקים לא רק בקבוצות האוכלוסייה הללו, אלא בארצות הברית בכלל.

תבנית זו, של נסיקה בפסגה ונסיגה בתחתית בעת ובעונה אחת, מתקיימת גם בארצות אחרות. בהודו גדל בתקופת מדיניות ההעדפה שיעור בני קאסטות הטמאים בקרב הפקידות הממשלתית הגבוהה, אך במקביל עלה גם שיעורם בין הפועלים החקלאיים חסרי הקרקע. במלזיה, ייצוג המלאים במועצות מנהלים עלה במובהק – אך גם שיעורם באוכלוסייה שמתחת לקו העוני הרשמי.

כשם ששרירותית היא הנחתם של מצדדי מדיניות ההעדפה כי מדיניות זו מסייעת ל"מוחלשים", כך שרירותית היא גם הנחתם שהדבר בא על חשבונם של "המיוחסים". הם אינם מספקים ראיות לכך לפני הפעלת תכניות ההעדפה, והם פיקחים מכדי לאסוף נתונים כשהתכניות כבר בתוקף. הראיות הקיימות מצביעות לכיוון ההפוך. בבומביי, מדיניות העדפה שנועדו להכניס בני מהרשטרה להנהלות החברות העסקיות השפיעו אך מעט על יוצאי גוג'ראט שנהנו מדומיננטיות במקצוע זה, בהפחיתן את שיעורם שם מ-52 אחוז ל-44. לעומת זאת, ייצוגם הלא-גדול של הדרום-הודים בהנהלות, 25 אחוזים, נחתך לכדי מחציתו, 12 אחוזים בלבד. תופעה דומה אירעה בהונגריה שבין המלחמות: מדיניות העדפה לטובת לא-יהודים פגעה רק מעט באליטה הפיננסית והתעשייתית היהודית, אך הייתה מכת מחץ ליהודים מהמעמד הבינוני והנמוך. ארצות הברית שופעת סטטיסטיקות רשמיות מכל הסוגים בענייני גזע ואתניות, אך לא נראה שמישהו טרח לאסוף נתונים באשר למפסידים האמתיים מה"העדפה המתקנת". נסתפק אפוא בעובדה הסמלית כי נפגעי ההעדפה שעתרו נגדה והגיעו עד לבית המשפט העליון אינם נושאים שמות בעלי ניחוח

של כסף כגון אדמס, קאבוט או רוקפלר, כי אם שמות בעלי ארומת מהגרים כדה-פוניס, באקה וובר.

אשליית הפיצוי

התפיסה שה"העדפה המתקנת" היא פיצוי הינה אשליה – וזאת לא רק מפני שכפי שראינו, הסובלים אינם מפוצים בפועל והשפעות העוול ההיסטורי אינן מתוקנות ואפילו אינן מזוהות ומופרדות משלל הגורמים החברתיים האחרים הפועלים במקביל להן. נדרשת בחינה קפדנית של עיקרון הפיצוי עצמו, ושל הצורה המסוימת שהוא לובש במדיניות ההעדפה.

עיקרון הפיצוי

בהינתן מוסריותם של בני האדם, לעתים קרובות הפיצוי היחיד על עוולות היסטוריות המצוי בטווח הידע והשליטה שלנו הוא פיצוי סמלי טהור: לקחת מאנשים שלא עשו כל רע ולתת לאנשים שלא סבלו שום עוול. זוהי מדיניות שערכה המוסרי מפוקפק. היא צופנת סכנות לחברה. ולא זו אף זו, היא מקדמת סוג של אירידינטיזם חברתי: מערכת של טינות ומרמורים כלפי אנשים חיים, גם אם מעולם לא עשו עוול כלפי רוחשי הטינה. לנוכח הסכסוכים הקטלניים והעקרים שגרים האירידינטיזם הטריטוריאלי, אין לקוות שהאירידינטיזם החברתי יניב תוצאות ברוכות יותר.

העובדה שרווחי ההעדפות המפצות נוטים להתרכז בקרב האליטות המצליחניות-ממילא של הקבוצות המועדפות מחלישה את תוקפן המוסרי של מדיניות ההעדפה ומגבירה את סכנתן החברתית. האליטות המשכילות יותר, הרהוטות יותר והמצטיינות בתחום פוליטי מתמרצות על ידי כך לתבוע עוד ועוד העדפות, למרות הקיטוב הפנים-קבוצתי המחריף בעטיין, ולהתנגד לכל שמץ של אפשרות שההעדפה תצומצם או תופסק אי פעם. גם זו תבנית החוזרת במדינות רבות.

עקרונית, הפיצוי יכול ללבוש צורות רבות, החל בהעברה פשוטה של כסף מקבוצה אחת לקבוצה אחרת. בפועל, הצורה הרווחת היא מדיניות העדפה. השלכותיה של צורה מסוימת זו, וההשלכות של חלופותיה, מעוררות שאלות מטרידות אפילו יותר.

צורת הפיצוי

אם למרות כל הקשיים הפילוסופיים שבעיקרון הפיצוי הקבוצתי מחליטות הרשויות ליישם אותו, לבחירת צורתו המסוימת של הפיצוי יש השלכות מרחיקות לכת על המחיר ועל ההשלכות. כאשר מועברים מקבוצה א' לקבוצה ב' משאבים, או הרווחים שמשאבים אלה יוצרים, אין זה בהכרח משחק סכום אפס, שבו ההפסד של הקבוצה האחת שקול בערכו לרווח של הקבוצה האחרת; למעשה, דבר כזה כמעט אינו קורה. הדבר המועבר הוא לעתים בעל ערך סובייקטיבי אֶחָד בעיני המפסידים וערך סובייקטיבי אֶחָר בעיני המקבלים. באופני השימוש של שתי הקבוצות במשאבים אלה, ההבדלים עשויים להיות גם הבדלים אובייקטיביים הניכרים לעין.

תיאורטית, מדיניות פיצוי עשויות לכלול העברת כספים, העברת שווה-כסף, או קביעת חוקים ואמות מידה שונים לקבוצות שונות. באוסטרליה, למשל, ההעברות השנתיות של כסף ושווי כסף לאבוריגינים מסתכמות ב-2,000 דולר לנפש. הן אינן מעוררות הרבה התנגדות פוליטית או תסיסה חברתית. בדומה לכך, בארצות הברית ההחלטה לפצות בכסף יפנים אמריקנים שנכלאו בשנות מלחמת העולם השנייה עוררה ויכוח מוגבל יחסית, שמיהר לשקוע לאחר ביצוע ההחלטה.

העברות כספים אלו עולות פחות לכל יחיד באוכלוסיית הרוב ככל שגדל היחס המספרי בין הרוב לבין המיעוט מקבל ההטבה. אם קבוצה א' גדולה פי מאה מקבוצה ב', כל חבר בקבוצה ב' יכול לקבל 100 דולר בעלות של דולר אחד בלבד לכל חבר בקבוצה א'. אבל אפילו כשהיחס קטן יותר והעלות מורגשת יותר, העברות הכספיים יכולות להיות יעילות במובן הכלכלי הצר שמה שקבוצה אחת מפסידה קבוצה אחרת מרוויחה במלואו, כך שלאוכלוסייה בכללותה אין שום הפסד נטו ישיר. יהיו יתרונותיה וחסרונותיה האחרים של ההעברה כאשר יהיו, מבחינה כלכלית היא אינה בלתי-יעילה. לפיכך, ההתנגדות הפוליטית והחברתית להעברות אלו לא תהיה גדולה כמו ההתנגדות לצורות פיצוי שבהן ההפסד של הקבוצה המפצה גדול מהרווח של הקבוצה המפוצה.

דבר זה אכן קורה לא פעם במדיניות העדפה. הללו, מעצם הגדרתן, כרוכות בהחלה דיפרנציאלית של חוקים ואמות מידה על יחידים בני קבוצות שונות. אפילו כאשר ההעדפה אינה מנוסחת במונחים של חוקים ואמות מידה דיפרנציאליים, אלא במונחים של מכסות, "יעדים" או "מטרות" הנמדדים במספרים, מילוי המכסות כרוך לעתים בהגמשת תנאי קבלה למועמדים מהקבוצה המועדפת – קרי להבדלים דה-פקטו באמות המידה. זו תופעה רווחת בעולם כולו. בניגוד, תכניות שנועדו לגרום לאוכלוסיית הסטודנטים לשקף את "אופייה הפדרלי" של המדינה, כלומר להחיל מקסות אזוריות שבפועל הן מקסות שבטיות, הובילו למצב שבו נדרשים ציוני קבלה שונים מסטודנטים משבטים או אזוריים שונים. בסרי-לנקה, מדיניות "האחדה" דמוגרפית יצרו פערים דומים בדרישות סף ממועמדים בני אזוריים שונים. בהודו, הניסיונות למלא מכסות של סטודנטים מקאסטות הטמאים הובילו להקלה דרמטית בתנאי הקבלה לבני הקאסטות הללו בשלל מוסדות. כללו של דבר, כאשר מאגרי המועמדים מקבוצות שונות שונים זה מזה בכישוריהם, מכסות מספריות פירושו אמות מידה דיפרנציאליות. על כן, מדיניות העדפה בכלל, בכל שם שלא יהיה, הן במהותן החלה של חוקים או אמות מידה שונות על בני קבוצות שונות. השאלה היא אם כן: מהן תוצאותיה של העברת המשאבים הבין-קבוצתית בעלת הצורה המסוימת הזו?

העברות בין-קבוצתיות באמצעות קביעת אמות מידה דיפרנציאליות עלולות, בדרכים רבות, להפוך לתהליכים של סכום מינוס: "משחקים" שבהם מה שקבוצה אחת מאבדת גדול ממה שהשנייה מרוויחה. במשחקי סכום מינוס אלה, לחברה בכללותה, כשלם, יש הפסד ישיר (זהו "סכום המינוס", הפער בין גודל ההפסד לגודל הרווח). ויתרה מכך, נגרמים בהם גם הפסדים עקיפים, שכן ההתנגדות והתרעומת בקבוצה הנותנת גדולים יותר כאן מאשר במשחק סכום אפס. דוגמה פשוטה: קבוצה א', שבה 90 אחוז מהסטודנטים המתחילים תואר מסיימים אותו, צריכה לוותר על אלף מקומות במכללה לטובת סטודנטים מקבוצה ב', שבה רק 30 אחוז מהמתחילים עתידים להצליח לסיים בהצלחה. במבחן התוצאה, בסיום הלימודים, הפסדנו 900 סטודנטים מקבלי תואר פוטנציאליים (מקבוצה א') תמורת 300 סטודנטים שקיבלו תואר (מקבוצה ב'). אפשר לטעון שתחשיב זה אינו שלם, כי הוא מתעלם מהערך שיש לעצם הלימודים במכללה גם

לסטודנטים נושרים (כלומר לאותם 700 מקבוצה ב' שיתחילו ולא יקבלו תואר). אך את הטענה הזו מקזזת העובדה שקבוצות בעלות כישורים נמוכים יותר (קבוצה ב' בדוגמה שלנו) נוטות לבחור תחומי לימוד קלים יותר ומשתלמים פחות. כך הוא בהודו ובמלזיה, בברית המועצות ובארצות הברית. על כן, קבוצה א' תפסיד 900 בוגרי אוניברסיטה המרוכזים בתחומים כגון מתמטיקה, מדע והנדסה – בעוד קבוצה ב' תרוויח 300 בוגרים המרוכזים בעיקר בסוציולוגיה, חינוך ולימודים אתניים.

ההפסדים למראית עין של קבוצה בגלל מדיניות העדפה עלולים להיות גדולים בהרבה מההפסדים הממשיים, ועל ידי כך להעלות את המחיר החברתי העקיף של המדיניות – קרי תרעומת וזעם. לדוגמה, הנה דבריו של משקיף על מדיניות ההעדפה שהונהגה בהודו לטובת בני קאסטות הטמאים (הנקראות בהקשר זה באופן רשמי "קאסטות יעודות", ובקיצור ק"י).

... אנו שומעים אין ספור סיפורים על אנשים שקופחו במינויים לטובת אנשים שדורגו במקום נמוך יותר מהם במבחנים הרלבנטיים. אין ספק שזוה קורה, אבל אם כל אותם מתלוננים היו אכן משלמים בגופם את מחיר מינויי הקאסטות היעודות, היו יותר אנשי ק"י ממונים מכפי שאכן התמנו. להמחשה – נניח ש-300 אנשים מתמודדים על עשר מְּשָׁרוֹת. התשעה שהשיגו את התוצאות הטובות ביותר מתמנים על סמך יכולותיהם, אך המְּשָׁרָה העשירית שמורה לאיש ק"י, ולכן הרשויות הממנות ממשיכות למְּשָׁה ברשימת המועמדים עד שיימצא אחד מהם. הן מוצאות אחד כזה במקום ה-140 בדירוג, והוא מתמנה. יש לנו עכשיו 130 אנשים ממורמרים: מקומות 10 עד 139 ברשימה. איש הק"י שהתמנה אינו תופס 130 משרות, אלא רק אחת – אבל 131 אנשים מאמינים שהם שילמו את המחיר על מינויו. יתרה מכך, גם יתר 160 האנשים הנמצאים בדירוג מתחת לאיש הק"י חשים לפעמים כעס על המצב, ומאמינים שסיכוייהם פחתו איכשהו בגלל קיומה של ההקצאה לק"י.

כאשר הזדמנויות מסוימות "מוקצות" בנוקשות לקבוצות מסוימות, כך שחברי קבוצות אחרות אינם יכולים לקבלן אפילו אם הן נותרות בלתי-מאוישות, יש פוטנציאל למרמור מרבי על העברת-רווחים מזערית. תהליך הקבלה לבית הספר לרפואה של מדינת גוג'ראט בהודו פועל על בסיס העיקרון הזה – והוא גרם לסדרה של מהומות דמים קטלניות. בכלל, שמירת מקומות או "הקצאות" נוטות לעורר התנגדות חזקה. מבחנה המשפטי הגדול הראשון של "האפליה המתקנת" בבית המשפט העליון בארצות הברית, תיק באקה ב-1978, נולד מהתנגדויות לשמירת מקומות למועמדים בני מיעוטים. גם המקרה המרכזי הבא, תיק עיריית ריצ'מונד נגד קרוסון (1989), עסק בכך: הקצאות לטובת עסקים של בני מיעוטים בוטלו בידי בית המשפט העליון.

וכך גם בהודו. מחקר משפטי מקיף על מדיניות העדפה גילה כי "כמעט כל ההידיינות המשפטית על אפליה מפְּצָה נסב על שמירת מקומות, אף על פי שהעדפות בדמות אספקת מתקנים, משאבים והגנות משפיעה ישירות על מספר גדול הרבה יותר של מוטבים". יוזמיהן של ההידיינויות המשפטיות הללו היו ברובם בני קבוצות לא-מועדפות שהתלוננו כי הדבר פגע בהם. במובן מסוים, בחשבון אחרון, דרכי העדפה אחרות, המְּכוּוֹנוֹת משאבים ציבוריים לבני קבוצות מועדפות ומרחיקות אותם מבני קבוצות לא-מועדפות, פוגעות בבני הקבוצות הלא-מועדפות לא פחות מכפי שפוגעת בהם ההעדפה בדמות הקצאת המקומות. אך כאמור, דווקא צורה זו של העדפה, "שמירת

מקומות" או "הקצאה", היא כמדומה זו המעוררת את מרב האלימות ואת מרב ההידינות המשפטית.

הניסיונות להנמיך את רף הדרישות לקבוצות חלשות מעוררים כאמור התנגדות – אך לעומת זאת, העברת משאבים המכוונת לקדם קבוצות חלשות ולעזור להן להגיע אל הרף מתקבלת באהדה. בארצות הברית, מדיניות העדפה נדחו ושוב ושוב בסקרי דעת קהל – אך אותו קהל אמריקני עצמו תמך בכל עוז ב"קורסים חינוכיים ומקצועיים חינוך שיעזרו לבני קבוצות מיעוט להגיע להישגים גבוהים יותר במבחנים". יותר מ-60 אחוז מהמשיבים הלבנים תמכו אף ב"דרישה מתקרות גדולות ליצור תכניות הכשרה מיוחדות לבני קבוצות מיעוט". השאלה, אם כן, איננה אם אדם בעד או נגד קידום קבוצות מסוימות, או אם הוא בעד או נגד העברת משאבים שתיטיב עמן. השאלה נעוצה בבחירה בשיטת ההטבה. היא אשר תקבע אם תהיה לצעד תמיכה ציבורית נרחבת או שהוא יעורר התנגדות.

להחליף את האשליות

עם כל החולשות האמפיריות, הכשלים הלוגיים והסכנות החברתיות של מדיניות ההעדפה – מדוע הן נעשו כה פופולריות ונפוצו במהירות רבה כל כך על פני תבל? סיבה אחת היא היתרונות הפוליטיים שהן מקנות. הן מציעות מענה מידי, תיקון מהיר, בעלות ממשלתית נמוכה יחסית, לדרישותיהן של אליטות תוססות, קולניות ולעתים קרובות גם מאורגנות, המדברות בשם של המונים עצבניים. עצבנותם של המונים הללו אינה מקרית בשום אופן. במקרים רבים קדמה אלימות למדיניות ההעדפה – מהמהומות ב"גטאות" השחורים בארצות הברית בשנות השישים, דרך המהומות במלאיה ובאינדונזיה באותן שנים, עד לטרור בהודו ולפרעות נגד הטמילים בסרי-לנקה. במסלול האירועים הטיפוסי, האליטה של המיעוט משתמשת באלימות ההמונים בני המיעוט ככלי פוליטי לקידום מדיניות העדפה המשרתת אותה. מחקר בינלאומי על סכסוכים אתניים סיכם זאת כך:

העדפות נוטות להיענות כמעט אך ורק לשאיפות המעמד הבינוני. הם ממעטות, אם בכלל, לטפל במצוקותיהם של אלה שאינם שואפים ללמוד בתיכון או באוניברסיטה, להיכנס למגזר הפרטי או לפקידות הממשלתית, או להיעשות אנשי עסקים. אף על פי שתרעומתם של בני המעמד הנמוך היא לעתים תכופות תרעומת מעומק הלב (שהרי לא המעמד הבינוני הוא המשתתף באלימות האתנית), לתרעומת זו אין בהכרח קשר לניעות מקצועית, וההעדפות אינן נותנות לה מענה.

מדיניות ההעדפה, אם כן, הן מענה פוליטי נוח, גם אם הן כושלות במבחן-המעשה החברתי. ברמה השטחית, המדיניות הללו מושכות-לב גם מבחינה מוסרית. אפילו בדרום אפריקה נשמעו טיעונים מוסריים בשמה של "מדיניות עבודה מתורבתת" – כלומר הגנה על רמת החיים שהעובדים האירופים רגילים בה מפני הנמכתה בידי אפריקנים והודים הרגילים לחיות מהכנסה נמוכה יותר – והכמורה, האינטלקטואלים ואחרים שאינם מרוויחים מכך אישית הצטרפו על סמך טיעון זה לתמיכה במדיניות המפלה הזו. מדיניות העדפה מאפשרות לאינטלקטואלים

ולפוליטיקאים להיות בצד המלאכים (כפי שהוא כונה שם בימים ההם) בעלות כספית נמוכה – או ליתר דיוק בעלות נמוכה במזומן, שכן המחיר האמתי מגיע מאוחר יותר ולפעמים משולם בדם.

מפלטה האחרון של מדיניות כושלת הוא הדיבור על "הטווח הארוך", שבו היא צפויה להיות הצלחה. הנה כי כן, אלה שטעו בחיזוי הטווח הקצר מבקשים שיסמכו עליהם במשימה קשה בהרבה, חיזוי נכון של הטווח הארוך. טיעון זה, המשמש להגנה על התוצאות האנטי-יצרניות של מדיניות העדפה, משכנע הרבה פחות במדינות כגון הודו וסרי-לנקה שבהן מדיניות העדפה ישנות כבר עברו משלב האיבה הפוליטית הבין-קבוצתית לשלב מרחף הדמים ההמוני. הוא נוח יותר לשימוש במדינות שמדיניות ההעדפה עוד לא צברה בהן ותק רב, ואשר עדיין נמצאות בשלב החזרה הקיטוב החברתי, כגון ארצות הברית; והוא נוח אפילו עוד יותר במדינות כאוסטרליה וניו-זילנד, שמדיניות ההעדפה צעירה בהן ועדיין נמצאת בשלב התחזיות האופטימיות.

אפילו גיליון האישומים החמור ביותר נגד מדיניות העדפה יזכה בדרך כלל לתגובה "אז מה האלטרנטיבה שלכם?". שאלה זו היא טקטיקה פוליטית מצוינת, אך היא מבלבלת יותר משהיא מבהירה. הטחת שאלה זו דומה להטלת איסור לומר שהמלך עירום כל עוד אין מציעים לו מלתחה שקופה חדשה. השאלה הזו מבטאת אי-הבנה של מושג המדיניות, ושל הפעולה האנושית בכלל, גם באופן נוסף: כשאדם מכבה שריפת יער או מוציא גידול סרטני, לא מבקשים ממנו לשבץ "אלטרנטיבה". די לנו שנפטרנו מן הרע.

אין כוונתי לומר בכך שאין לנקוט לעולם שום מדיניות ציבורית לטיפול בהיבט כלשהו של הסוגיות החברתיות שהועלו בפולמוסי "האפליה המתקנת". אבל כאשר טוענים בזכות נקיטת מדיניות ציבורית יש לנמק זאת בסגולותיה הספציפיות ולא כדיבור כללי על "אלטרנטיבה" למדיניות שערוותה נתגלתה.

חלופה אכן נדרשת לדבר אחר: לאשליות ולהנחות השגויות שבתשתית מדיניות ההעדפה; שכן כל מדיניות חלופית שתתבסס אף היא עליהן תסבול מאותה חולשה מבנית הרת אסון. מדינות שונות מעוניינות, ממטרות שונות, במדיניות חברתית שתשפר את מצבם של החלשים בחברה, או תיתן ליחידים או לקבוצות את ההזדמנות לרכוש את הידע והכישורים הדרושים להתקדמותם. ביסוס של מאמצים אלה על עובדות ועל היגיון חשוב לאין ערוך מבחירת "חלופה" ספציפית אחת ויחידה מים האפשרויות.

אולי אפשר להגיע להסכמה בדבר זהותה של התכנית האידיאלית, ואפילו בת-קיימא, ואולי לא. אבל ודאי אפשר להסכים על דבר יסודי הרבה יותר: אפשר להסכים **לדבר בהיגיון**. לדבר בהיגיון פירושו לזנוח את הלקסיקון של הרטוריקה הפוליטית, זה המכנה כל שונות סטטיסטית "אפליה", "הזרה", "הפרדה" וכדומה ועל ידי כך מסכל את בחינת העובדות. לדבר בהיגיון פירושו להתמודד עם סוגיות במקום למתוח ביקורת על מניעים. לדבר בהיגיון פירושו להגדיר מטרות ולהגן עליהן, במקום להתערפל בדיבורים חמקמקים על "שינוי" או "צדק חברתי". ואולי יותר מכול, לדבר בהיגיון פירושו לבחון מדיניות על פי התמריצים שהן יוצרות והתוצאות שתמריצים אלה מולידים, ולא על פי התקוות שהן מגלמות. לדבר בהיגיון פירושו שראיות קודמות לטענות ולדקלומים.

תמריצים לעומת תקוות

העדפות "זמניות"

רבים מן הממצאים העובדתיים של מחקר זה יהיו מפתיעים רק מפני שברוב הדיונים על מדיניות העדפה התמריצים אינם עומדים במוקד. לדוגמה, בהתחשב בתמריצים קשה להיות מופתעים מכך שמדיניות העדפה אינה נשאת זמנית אף כי המטיפים לה השתמשו במילה "זמנית". טבעם של תמריצים לעשות מה שהם אכן עשו, במדינה אחר מדינה: להרחיב ולהגדיל הן את ההעדפות הן את רשימת המוטבים, שלא לדבר על אנשים ההופכים את עצמם למוטבים בדרכי מרמה.

משאנו מתעוררים לעובדה שהעדפה "זמנית" אינה נוטה להישאר זמנית, ומשמתברר לנו כי בחברה רב-אתנית, אותה קבוצה שההיסטוריה שלה מספקת צידוק מוסרי לנקיטת מדיניות העדפה לטובתה נוטה שלא להישאר מועדפת יחידה – אנו מבינים שהשאלה האמתית היא זו: אילו תוצאות צפויות להיות למדיניות מתמדת של העדפות קבוצתיות כלפי כל רשימת הקבוצות הצפויה לזכות בהן? התשובה תהיה תלויה לא בצידוקים שיינתנו להעדפות, אלא בתמריצים שהעדפות אלו תיצורנה בפועל: התמריצים לחברי הקבוצה המועדפת; התמריצים לחברי קבוצות אחרות שיש לשער כי תדרושנה לקבל העדפה; התמריצים לחברי הקבוצות הצפויות להתקומם על ההעדפות; והתמריצים לתעשייה שלמה של מודעות-קבוצתית (עדתית, אתנית, גזעית וכדומה), הפועלת באווירה מתוחה, מקוטבת ונפיצה יותר ויותר, וטרה דרך קבע אחר סוגיות רגשיות היכולות להתפוצץ באווירה הזו בקלות.

השאלה המוסרית כבר איננה אם קבוצה א' או ב' ראויה להעדפות מופכות, אלא אם קבוצות ג', ד', ה' וגו' ראויות אף הן להעדפות כאלו – בייחוד כאשר קבוצות ג', ד', ה' וגו' גדולות מן הראשונות, משכילות מהן, או ממוקמות בעמדה נוחה יותר מהן להשתמש בהעדפות שתקבלנה; שכן על ידי כך הן עלולות לדלל או אף להשחית לגמרי את ערכן של ההעדפות שתקבלנה הקבוצות הראשונות, שאולי זקוקות להן יותר או ראויות להן יותר מבחינה מוסרית. כפי שממחישים המקרים של קאסטות הטמאים בהודו ושל השחורים בארצות הברית, קל מאוד להשתמש בקבוצה שחוותה סבל ואומללות כראש גשר להשגת הטבות שיגיעו ברוכב למי שמצוקתו קטנה בהרבה – בין אם אלה אליטות מצליחות בתוך אותה קבוצה, בין אם אלה בני קבוצות אחרות המסופחות עד מהרה אל המועדפים. ברור ששום שינון של תולדות דיכויים של השחורים לא יצדיק מתן העדפות לנשים לבנות מהמעמד הבינוני, שיש שחישבו ומצאו שהן הנהנות העיקריות מהתקבלותן של עיקרון ההעדפה.

הן בהודו, הן בארצות הברית, בסופו של דבר מגיע השלב שמוטביה המקוריים של מדיניות ההעדפה מתחילים להתנגד להמשך התפשטותן של ההעדפות לקבוצות נוספות. וכך, במדינת לואיזיאנה בארצות הברית, שחורים התנגדו לחקיקה שביקשה להרחיב את מעמד ה"מיעוט" גם לקאג'ונים (צאצאיהם של צרפתים קתולים שגלו מחבל אקדיה שבקנדה). בהודו, ד"ר ב' ר' אמֶדֶדֶקֶר, ממנהיגי הטמאים, נאבק בהצלחה נגד עיגון ההעדפה הממשלתית לבני "מעמדות נחשלים אחרים" בחוקה.

***

כאשר מנתחים מדיניות העדפה על פי התמריצים שהן יוצרות, ההעדפה אינה נתפסת רק כתועלת שנוספה לתהליכים חברתיים קיימים. מדיניות העדפה משנות את עצמם מהותם של תהליכים – יהיו אלה תהליכי קבלת עובדים, תהליכי קבלת סטודנטים, או תהליכים חברתיים אחרים. מעסיק שהיה פעם חופשי לבחור בין מועמדים לעבודה על פי הערכותיו שלו באשר להתאמתם למשימה – חייב עתה לתכנן את צעדיו גם על פי יכולתו להצדיקם בפני צד שלישי: לבחור עובדים באופן שיהיה מקובל על משקיפים חיצוניים היודעים מעט מאוד על העסק שלו, שלא נכחו בראיון הקבלה, ושאינן להם ניסיון המתקרב לניסיונו שלו בהערכת כישורי העובד. תבחינים "אובייקטיביים", וציונים ותארים בפרט, צפויים לקבל בנסיבות כאלו משקל יתר, מפני שצדדים שלישיים יכולים להבין דברים כאלה, אפילו אם תכונות אחרות הן רלבנטיות יותר לעבודה. עליית משקלם של הציונים והתארים עלולה לפגוע דווקא בקבוצות חלשות, בייחוד במקרים שמדיניות ההעדפה מורחבת גם לקבוצות אחרות שנפוצה בהן ההשכלה הגבוהה. למשל, הרחבת "ההעדפה המתקנת" בקבלה לעבודה בארצות הברית מהשחורים לכלל הנשים, ובתוכן קבוצה עתירת השכלה פורמלית נשים לבנות מהמעמד הבינוני, עלולה להפחית את הזדמנויות העבודה של גברים שחורים. זוהי דוגמה למדיניות העדפה הפוגעת במוטביה המקוריים כאשר היא מורחבת אל קבוצה שקל לה יותר לשחק את המשחק בחוקים החדשים.

כשמדיניות העדפה חלות לא רק על הכניסה הראשונית (קבלה לעבודה, קבלה ללימודים) אלא גם על ההתקדמות בהמשך (קידום בעבודה, ציונים במכללה, כיבודים), התמריצים הנוצרים מכך עשויים לפעול בכיוונים צולבים. למשל, הדרישה לדווח לצד שלישי על מספר המתקבלים לעבודה מכל קבוצה יוצרת אצל בעל העסק תמריץ לקבל יותר מועמדים מהקבוצה המועדפת. אולם בעל העסק יודע גם שיצטרך לדווח לצד השלישי על התקדמותם של העובדים שיקבל מהקבוצה המועדפת, ושהדבר עלול לשמש בסיס לתביעות נגדו ולקנסות (למשל אם עובד לא יקודם בדרגה או יפוטר). ידיעה זו גורמת לו לחשוש מפני קבלת מועמדים מהקבוצה המועדפת, ולהעדיף לקבל עובדים מקבוצה לא-מוגנת שקל יותר לפטרם ולהורידם בדרגה – אלא אם המועמדים מהקבוצה המועדפת נראים לו הימור בטוח. איזו משתי הנטיות הסותרות הללו תגבר בקבלת ההחלטה על קבלת המועמדים? תלוי בסוג העסק, בענף הכלכלי, בתמהיל המועמדים, במדיניות ובדרכי הפעולה של משקיפי הצד השלישי, ובשאלה אם העלות צפויה להתגלגל על בעל העסק או על משלם המסים. לוז טענתו, שוב, הוא שהשינויים שמדיניות ההעדפה חוללה בעצם מהותם של תהליכי המיון אינם מוסיפים בהכרח הזדמנויות לקבוצה המועדפת, ובמאזן כולל הם אפילו עלולים להפחיתן. ואם לא די בכך, מדיניות העדפה עלולה גם לגרום לבני הקבוצה המועדפת להתאמץ פחות בעבודה ובלימודים – וכך הסכנה שהמדיניות תוביל לתוצאות אנטי-יצרניות גוברת אפילו עוד.

האפשרויות המופשטות לתוצאות אנטי-יצרניות של מדיניות העדפה אינן חייבות להתממש. אבל הכרתן מאפשרת להבין ביתר קלות תבניות אמפיריות שנצפו בארצות הברית, בהודו ובמלזיה – שם, כאמור, העניים בתוך הקבוצה המועדפת נסוגו אחור בזמן שהאליטה הקבוצתית נסקה מעלה. חד-משמעית: מדיניות העדפה יוצרות במערכות המיון התעסוקתי ביקוש מוגבר לבניה ה"בטוחים" ובעלי התארים של הקבוצה המועדפת, אך מפחיתה את הביקוש לבניה הפחות

משכילים, פחות מנוסים ופחות מוכשרים של קבוצה זו, שבגלל מדיניות ההעדפה ומערכת האכיפה הכרוכה בה נתפסים כ"הימור" מפוקפק. הדבר נכון במיוחד בארצות הברית, מקום שם ה"העדפה המתקנת" מצודקת באפליה קודמת ובחשש מפני אפליה הרובצת לפתח, ושונות סטטיסטיות בין קבוצות אוכלוסייה נתפסות כתכופות בבתי המשפט כעדות מוחצת לאפליה – ולא פעם כעילה לענישת בעלי עסקים בפיצויים בגובה מיליוני דולרים לאלה הנתפסים כקרבנות.

התחמקות מהעדפה

לנוכח המחירים שגובה האפליה מאנשי השלטון האוכפים את מדיניות ההעדפה ומאנשי המגזר העסקי הנדרשים ליישם אותה, אין פלא שההתנגדות למדיניות זו גוברת במדינה אחר מדינה, וכך גם הניסיונות להתחמק ממנה.

בהיעדר הבנה של התמריצים שמדיניות זו מחוללת בפועל, הנטייה היא לתלות את ההתנגדות וההתחמקות בעוינות כלפי הקבוצות הזוכות להעדפה. אבל אם זו הסיבה, קשה להבין מדוע הלבנים בדרום אפריקה משתמטים בהמוניהם מיישום חוקי ההעדפה שנועדו לסייע להם עצמם – כגון חוקים המטילים קנס על מי שמעסיק שחורים רבים מדי או שמעסיק שחורים במקצועות האסורים עליהם. לא הומניטריות כי אם כדאיות כלכלית גרמה להתחמקות הרווחת של הלבנים מקיום חוקי "מחסום הצבע" בעבר וחוקי האפרטהייד של זמננו. כאשר מכירים בשורשיה המרובים של ההתנגדות למדיניות העדפה, כבר אי אפשר לייחס את כישלונותיהן באופן אוטומטי ל"גזענות ממוסדת", "הטיה לא-מודעת" ועוד כגון אלו הסברים נטולי ראיות. הסקה מעגלית איננה תחליף לראיות.

העיסוק בשאלת התמריצים מאפשר לדיון הציבורי במדיניות ההעדפה להתנהל על פסים קונקרטיים: לדבר על מקבלי-ההחלטות האמתיים, יחידים ומוסדות השואפים לְמָרָב רווחים, במקום על מונחים קיבוציים שרירותיים כגון "חברה", "מבנה כוח" ושאר הבניות שאינן מתארות שום יחידה מקבֶּלֶת-החלטות הניתנת להתבוננות אמפירית. הרשות הפואטית לדבר על "החברה" שעושה כך וכך בדיון שאמור להיות אמפירי היא הכרזה על פשיטת רגל אינטלקטואלית. השימוש במטאפורות כגון אלו הוא התחמקות מהשאלות המכריעות בדבר תמריצים וסיבתיות.

תמריצים לאקטיביסטים

"דוברים" בלתי נבחרים, המדברים בתקיפות בכלי התקשורת בשמן של קבוצות הזוכות להעדפה או שואפות לזכות בה, הם תופעה חברתית שכיחה בעולם, מניו-זילנד דרך בריטניה עד צפון אמריקה. אפשר לזהות אצלם תבניות רטוריות משותפות, המשקפות תמריצים משותפים. כל בדיקה יסודית של ההנחות שמאחורי מדיניות ההעדפה – ויותר מכך, כל שינוי המתחולל בעקבות בדיקה שכזו – נתקלים בהתנגדותם הקולנית, המרירה והנחושה של דוברים אלה. בהתנגדות זו נכללים תמיד אישומים בדבר גזענות כלפי קבוצות-חוץ, הדבקת תווית של "בוגד" לכל מי שנמנה עם קבוצתם וחולק עליהם בפומבי, וכל שאר הטענות והאישומים שעשויים לגלות יעילות פוליטית.

המכנה המשותף לכל הפעילים הקבוצתיים הללו סביב העולם הוא בדלנות. ככל שהקבוצה שהם מתיימרים לייצג, ותהא זו קבוצת רוב או קבוצת מיעוט, מגיעה למודוס ויונדי עם קבוצות אחרות, כך נותר לפעילים פחות מקום להתגדר בו. משום כך, רבים מהם מנסים לקדם שימוש בלשון קבוצתית נבדלת, הקמת מוסדות נפרדים, ולעתים אפילו תפיסת טריטוריה נפרדת. אפילו כאשר רוב בני הקבוצה מדברים בשפה של החברה הכללית הסובבת, כגון המאורים בניו-זילנד המדברים אנגלית, האקטיביסטים הקבוצתיים מנסים להקנות לשון קבוצתית נבדלת. באוסטרליה נוסדו בתי ספר לאבוריג'ינים בלבד, המדגישים את הוראת הלשונות האבוריג'יניות.

דרישות בלתי-אפשריות הן מאפיין שכיח נוסף של פעילים קבוצתיים; ביניהן, למשל, דרישות ל"שילומים" מאסיביים לשחורים בארצות הברית על תקופת העבדות, ולהכרזה על השפה המאורית כשפה הרשמית של ניו-זילנד. להבדיל מדרישות שניתן למלאן, שהעלאתן עשויה להניב תועלת לקבוצה, העלאת דרישות בלתי-אפשריות מניבה תועלת לא לקבוצה אלא לפעילים. המטרה, לדברי אחד המשקיפים על הפעילים האבוריג'ינים באוסטרליה, היא "ליצור אקלים הולם להטחת האשמות מוגברת". לעתים, בשל חישוב שגוי של הפעילים, הם מעלים דרישה שדווקא אפשר למלאה והיא אכן ממולאת. במקרים אלה, ההיענות של השלטונות תוקע בפני הפעילים הללו כעלובה, מבזה ולועגת לרש, גם אם היא ממלאת את דרישתם המקורית לתגיה ולדקדוקיה.

איומים בקטסטרופות שיקרו אם הדרישות לא תתקבלנה, אף הם טקטיקה שכיחה. פעיל אבוריג'יני באוסטרליה טען שבני קבוצתו האתנית הם בעלי תרבות שונה מיסודה מזו של "החברה הלבנה", ושהם "מתוסכלים וזועמים עד עמקי נשמתם", ועל כן אם הלבנים לא יפטרנו מ"ההטיה והדעה הקדומה המושרשות בתודעתם", הוא חוזה כי "עומד להתחולל אסון טוטלי באוסטרליה". והוא סיכם: "כדי שהאנושות תשרוד, עלינו למצוא עקרונות חלופיים". לעומתו, אחד מאותם אבוריג'ינים מעטים שבאמת **נבחרו** בידי בני הקבוצה תיאר את האבוריג'ינים כאנשים החולקים עם האוסטרלים לבני העור ערכים ושאיפות רבים, לא העלה שום חיזיון אפוקליפטי, ואמר שרבים מהרעיונות שהאקטיביסטים מבטאים זרים לתרבות האבוריג'ינית אף שהם חביבים על "מעמד הביניים הטרנדי".

ואכן, גורם מפתח בהצלחתם של פעילים קולניים הוא יכולתם להרעיד מיתרים סמויים אצל "מעמד הביניים הטרנדי" בשמה של קבוצה שלא בחרה בהם ושלא פעם מחזיקה בדעות מקוטבות לשלהם. פעילים אלה אינם "מנהיגים" של עמם בשום מובן בעל משמעות. הדבר מתבהר עד להכאיב כאשר מיושמת מדיניות ציבורית השמה דגש בקידום הקבוצה. במצבים אלה, לפעילים לא נותר הרבה מה לעשות, ועל כן הם פונים לחבל במאמצים למען קבוצתם או להציגם ככלי ריק. כאן הם מתגלים לעתים כבולדוזרים פוליטיים.

הנחות לעומת אנשים

מדיניות העדפה מבקשות בדרך כלל להפלות לטובה קבוצות הסובלות מ"ת-ייצוג" במקצועות ובמוסדות נחשקים. קבוצות מיעוט רוב כאחד מזהות אי-שוויון סטטיסטי עם עוול מוסרי. במקרים קיצוניים, אך לא דווקא נדירים, ההנחה המוקדמת כי בהיעדר אפליה קבוצות אמורות להיות מיוצגות באופן שווה בענפים ובשכבות חברתיות שונים נעשתה לאמונה משוריינת מפני כל

טיעון לוגי או אמפירי. הביקורת נפטרת כמגמתית, הראיות נפטרות כמוטות-תרבותית, ואמות המידה – כבלתי-רלבנטיות.

ראיות הסותרות את ההשקפה הזו במפורש מוסתרות תכופות באמצעות הגדרה מחודשת. למשל, כאשר ההנחה היא שמיצובם הכלכלי הנמוך של לא-לבנים נובע מאפליה בידי לבנים, קבוצות אתניות לא-לבנות שמיצובן הכלכלי באותה חברה מעולה הן מקור למבוכה למניחי ההנחה. בבריטניה הוביל הדבר להגדרה מחודשת של כל הקבוצות הלא-לבנות, ואסיאתים בכלל זה, כ"שחורים". כך, בהינף יד מילולי, נעלמים האסיאתים כקבוצה נפרדת, ונבלעים בתוך ענף קולקטיבי של "שחורים" שהישגיו הכלכליים, החינוכיים וכן הלאה מושווים לאלו של הלבנים. גם בארצות הברית הצליחו להעלים ראיות שאינן מתיישבות עם ההנחה על ידי שימוש בביטוי הגמלוני "אנשי צבע" הכולל את כל הלא-לבנים. ביטוי זה מטאטא את ממוצעי ההכנסות הגבוהים של אמריקנים ממוצא סיני ויפני אל מתחת לשטיח-המשטיח הגדול של ההכנסות הממוצעות הנמוכות בקרב שחורים ומיעוטים לא-לבנים מעוטי הכנסה אחרים. בקנדה, המונח הבולעני הוא "מיעוטים נראים". אף הוא עוזר להעלים את העובדה שמיעוטים לא-לבנים מסוימים בקנדה מצליחים יותר מכמה קבוצות אתניות לבנות עור. המילים המשמשות לקבץ יחדיו קבוצות שונות מאוד זו מזו מתחלפות מארץ לארץ, אבל הטקטיקה נשארת.

בקצרה – יאמרו הרַאיות כאשר יאמרו, רַאיתו של בעל השקפת העולם תישאר מוגנת מפניהן. טיעונים במתכונת "או שאני צודק או שאתה טועה" רווחים כיום בקרב פעילי מיעוטים בבריטניה ובארצות הברית. מסתתרת בהם ההנחה כי או שמאגרי ה"נציגים" הפוטנציאליים של המיעוט ה"ת-מיוצג" אינם שונים במהותם מהמאגרים של הקבוצות האחרות, או שהבדלים אינם רלבנטיים. את ההנחה הזו מפריכות ראיות מסביב לעולם המצביעות על הבדלים הגדולים, באיכות ובכמות, בהישגיהן של קבוצות בתוך אותה חברה – בהודו, בישראל, בסרי-לנקה, בניגריה, במלזיה ובארצות הברית.

בשונויות סטטיסטיות, הבדלים בלתי-כמיתים (כלומר שאינם ניתנים למדידה כמותית) אינם בהכרח חשובים פחות מהבדלים כְּמִיתִים, גם אם ההבדלים הבלתי-כמיתים נפטרים בדרך כלל כ"סטריאוטיפים". לא פעם, "סטריאוטיפים" כביכול על התנהגות של קבוצה מבטאים אבחנה שמחזיקים בה גם אנשים מבחוץ וגם חברי הקבוצה עצמם, אף כי הקונוטציות לעתים שונות. כפי שהראה מחקר של הורוביץ, קבוצות נחשלות רבות מבורמה שבדרום-מזרח אסיה ועד גויאנה שבדרום אמריקה "רואות את עצמן כמכשול העיקרי להתקדמותן". לא תמיד אפשר לפטור עמדה זו באמירה שהקבוצות "שטופות מוח" או אכולות "שנאה עצמית". גם קבוצות-רוב, הממונות בעצמן על יישום תכניות-העדפה לטובתן-הן, רואות לעתים את התנהגותן שלהן כגורם המעכב את ההתקדמות שהם חפצים בה. דוגמה לכך, תמימה וכנה מאין כמוה, היא הדברים האמורים בפרסום ממלתי רשמי במלזיה, המותח ביקורת על "חוסר הנכונות" של המְלָאִים "לעבוד וליטול סיכונים", על כך שהם נעדרים "כישורים ויוזמה", ועל "מנהגם למכור לאחרים את זכות השימוש ברישיונות שהוקצו להם".

בהקשר היסטורי שונה לגמרי, בהונגריה של 1940, כתב העוצר הוותיק של המדינה, האדמירל מיקלוש הורטי, לראש הממשלה:

אשר לבעיה היהודית – אני אנטישמי מיום היוולדי. מעולם לא קיימתי קשר עם יהודים. תמיד חשבתי לבלתי-נסבלת את העובדה שכאן בהונגריה כל בתי החרושת, הבנקים, ההון הגדול, העסקים, התיאטרון, העיתונות, המסחר וכן הלאה נמצאים בידי יהודים, ושיהודים נחשבים, בעיקר בחוץ לארץ, כתבנית נופה האנושי של הונגריה. ואולם, היות שאחת ממשיותיה החשובות של הממשלה היא העלאת רמת החיים (כלומר, עלינו להגדיל את העושר), אי אפשר לחסל בתוך שנה-שנתיים את היהודים, שהכול נמצא בידיהם, ולהחליפם ביסודות שרובם בעלי פה גדול אך ידיים שמאליות, כי אז נפשוט רגל. לשם כך נדרשות לנו שנות דור לפחות.

המלאים וההונגרים הגויים לבטח אינם העמים היחידים בכוכב הלכת שלנו שהליכותיהם שלהם הן בין הגורמים המעכבים את התקדמותם. ובכל זאת, כל אזכור עובדתי של מצב-עניינים מסוג זה בקרב קבוצות רבות במדינות אחרות מגונה באופן אוטומטי כ"האשמת הקרבן" – לא רק בפי פעילים פוליטיים אלא אפילו בפי חוקרים מלומדים. כל אזכור של הקושי למצוא עובדים מתאימים מכל מגזר לכל משרה נדחה כתירוץ עלוב, אפילו בבתי המשפט. בארצות הברית, ההתנפלות חסרת הרסן על דו"ח מויניהן בשנת 1965 מסמלת את תחילת קצו של הדיון הענייני בסוגיית המיעוטים. הדבר אירוני, שכן דו"ח מויניהן היה קריאה להגדלת הסיוע הממשלתי לשחורים, ומה שנכתב בו על התנאים החברתיים בתוך הקהילה השחורה נאמר עוד קודם לכן בפי מלומדים שחורים, ביניהם כאלה שהצטרפו להכפשת מויניהן. יתרה מכך, כנותו של דו"ח מויניהן אינה מגיעה לקרסולי הישירות המכאיבה של "הבורגנות השחורה" מאת א' פרנקלין פרזייר, הסוציולוג השחור הדגול.

***

כל מדיניות המנסה לקדם אינטרסים של קבוצת אוכלוסייה צריכה להתחיל מהממשות של מצב הקבוצה – לא מהחזיונות שהיא מטפחת בקונכייתיה, המציעים לה נחמה רגשית או אשליות המשחקות לידי פעילים ואליתות מצומצמות בתוכה. כדי שמדיניות תהיה בת-קיימא, בירור הבסיס הנחוץ לה יועיל הרבה יותר מהצרה שרירותית של טווח המדיניות האפשריות לכדי "פתרון" מסוים אחד.

לעתים הכחשת בעיות פנימיות של קבוצה פירושה הכחשת היסטוריה של מאמצים ממושכים, הרואים אפילו, להתגברות על הבעיות הללו. תרומתה של הכנסייה הקתולית לשדרוגם החברתי של האירים באמריקה היא דוגמה אחת מרבות למאמצים היסטוריים המניבים השתנות של עם. בארצות הברית, בדורות שלאחר ביטול העבדות, השתתפו שחורים ולבנים כאחד במאמצים המוצלחים לטפח מעמד משכיל בקרב השחורים. תנועת ההשכלה ביהדות אירופה, והתעוררותם המרהיבה של הסקוטים במאה ה-18, הן דוגמאות נוספות למעפף אנושי מרשים, מהסוג שכיום נוהגים להתעלם ממנו שכן ההודאה בכך שבתחילת הדרך היו בעיות פנימיות באוכלוסייה מסוימת נתנת את החזיון הפנים-קונכייתי הנזכר.

אחד התסמינים לסירוב הנחרץ לבחון את המאפיינים של קבוצות שנבחרו להעדפה הוא הצבת "יעדים" בלי שמץ של אזכור לגודלו של מאגר האנשים בני הקבוצה המדוברת שיש להם

הכישורים הנדרשים להגשמת היעד. כשכבר מזכירים, ולו בעקיפין, את בעיית גודל המאגר, זה נעשה בדרך כלל בהקשר של כינון יעדים מספריים למאגר עצמו – כלומר, בעצם, גלגול הדיון שלב אחד לאחור. סופו של גלגול זה להגיע שוב אל ילדותה של הקבוצה, אל הערכים והבית שלה. אם סטודנטים מאורים, שהתקבלו לאוניברסיטת אוקלנד בניו-זילנד בחסות מדיניות העדפה, נפקדים משיעורי התרגול יותר מסטודנטים אחרים, ואחר כך נכשלים בלימודים, אי אפשר לתלות את הכישלון הזה באופן אוטומטי בגזענות של הממסד או במחסור ב"דמויות לחיקוי" – כמובן, כל עוד המטרה היא קידום מאורים ולא צבירת נקודות אידיאולוגיות.

פוליטיקה לעומת התקדמות

רכיבי ההצלחה הפוליטית ורכיבי ההתקדמות החברתית אינם זהים, ולעתים קרובות הם אפילו הפוכים. מדיניות ההעדפה בסרי-לנקה הייתה הצלחה פוליטית מסחררת – שהובילה למהומות גזע, מעשי זוועה ומלחמת אזרחים. אפילו מפלגות מרקסיסטיות, המתנגדות אידיאולוגית להעדפת קבוצות אתניות, ספגו מפלות אלקטורליות בשל התנגדותן זו, והחלו להטיף למדיניות העדפה אתנית מטעמי הישרדות פוליטית. בפקיסטן התבססה התמיכה הפוליטית בהעדפה עד כדי כך שמדיניות זו הוסיפה להתקיים ולפרוח גם לאחר שהקבוצה המוטבת הראשונה, תושבי מזרח בנגל, פרשה מפקיסטן והקימה את המדינה העצמאית בנגלדש. בניגריה החלו מדיניות העדפה עוד לפני קבלת העצמאות, ושרדו בשינויי צורה וצבע בשלל תהפוכות חוקתיות והפיכות צבאיות ובמלחמת אזרחים שעלתה בחייהם של מיליון איש. הצלחות פוליטיות מרשימות היו נחלתן של מדיניות העדפה גם בגויאנה, בהודו ובמלזיה.

אלא שהרקורד החברתי של המדיניות הללו היה מרשים הרבה פחות. אמנם האליטות בקבוצות המועדפות נהנו מהן, אך את המוני העם הן לא הצליחו לקדם מעוני לשגשוג – למעט במקרה של דרום אפריקה, מקום שם בעייתם הדוחקת של האפריקנים נפתרה באמצעות הקרבה אכזרית של טובת האוכלוסייה הלא-לבנה, הגדולה הרבה יותר, ודיכוי נמרץ של התנגדותה. בשום אופן איננו יכולים לומר בבטחה ש"הצלחה" חברתית זו תעמוד בטווח הארוך במבחן מחירה, אפילו אם מתעלמים מהמחיר הנורא שהיא גובה מהאוכלוסייה השחורה ומתמקדים באוכלוסייה הלבנה; שכן רבים מהלבנים כבר החלו להגר מדרום אפריקה מתוך תחושה שצרות עתידות להתרגש עליהם.

הסיבות להצלחה הפוליטית של מדיניות העדפה רבות – והן מבליטות, על דרך השלילה, את הקשיים הפוליטיים הכרוכים במדיניות חלופיות המבקשות באמת ובתמים לסייע לאנשים בני שכבות חלשות להתקדם. מדיניות העדפה מאפשרות לפוליטיקאים להבטיח הרים וגבעות לעתיד במחיר ממשלתי נמוך בהווה. הן מתגמלות מנהיגים קולניים של קבוצות מועדפות על ידי כך שהן יוצרות רווח מיידי לבני המעמד שלהם בתוך הקבוצה ומחניפות לקבוצה המועדפת בכללותה; שכן הן משכנעות אותה שבעיותיה נגרמו בידי אנשים אחרים, ושהממשלה תשלול עכשיו מאנשים אחרים אלה את היתרונות שהשיגו בעוולה. גישה זו מתיישבת להפליא עם שלל תמות של "שחרור", שביסודן כולן מונח המסר שאפשר להאשים בצרותינו אנשים אחרים. כאשר מרדדים את הקשיים המורכבים והוויתורים הכואבים הכרוכים בהתקדמות חברתית לכדי עימות בין-קבוצתי גרידא, קל להציג את הנושא ולהגדיר את המטרות במונחים פוליטיים שווים לכל נפש. לעימות יש קסם תקשורתי. הנה לנו מחזה מוסר של טובים נגד רעים, מלאכים נגד שטנים, וכל

הרואה עצמו אינטלקטואל או בעל-מוסר יודע באיזה צד מרוחה החמאה, סליחה, המחאה. מי לא רוצה להיות עם המלאכים? גם עם הפוליטיקאים הפישוט הזה עושה חסד מופלא: כמה קל לתמוך במקופחים ולצדד באפלייתם לטובה. גם כשהקבוצה המועדפת היא קבוצת מיעוט, מדיניות ההעדפה צפויה להצליח מבחינה פוליטית – אם באמצעות הקפדה על פרופיל נמוך, אם על ידי הגדרת ההעדפה כמלחמה באפליה, אם על ידי צידוקה ברציונלים מוסריים שינעמו למצפוננו של הרוב.

הביטוי, לעומת זאת, במציאות הפוליטית העומדת בפני תכנית המנסה באמת ובתמים לסייע להתקדמותם של אנשים שמזלם לא שפר עליהם, באמצעות שיפור ההשכלה, הכישרים וההרגלים שלהם. לתכנית כזו דרוש זמן רב שבעתיים מזה הדרוש לתכנית העדפה. קרוב לוודאי שהיא תעלה הרבה יותר כסף. היות שהיא מתרחקת מן ההגדרות הקבוצתיות, היא אינה מספקת דרמה תקשורתית של עימות, וגם לא את תחושת העליונות המוסרית המחניפה לבעליה. השיפור האמתי שיושג במצבם של ההמונים בשכבות החלשות יהיה אטי וצנוע מכדי שיחולל הד דרמטי כמו זה שתחולל חלוקת משרות בכירות לקומץ בני עלייה מקבוצה אתנית מועדפת, שתכפיל או תשלש את נוכחותם שם. הפיכת אלפי נשים בנות קבוצת מיעוט ממשרתות למזכירות נתפסת כדרמטית הרבה פחות משילוש הייצוג של המיעוט הזה סביב שולחן הממשלה, משר אחד לשלושה – אף על פי שהצעד הראשון מקדם מספר גדול אלפי מונים של בני אדם, הזקוקים לסיוע הזה הרבה יותר מכפי שהיו שני השרים החדשים. מבחינה פוליטית, ייצוג סמלי במשרות בכירות הבולטות לעין הציבור הוא דבר ש"מוכר". מדיניות העדפה יכולה לחולל זאת מהר יותר וטוב יותר ממדיניות שעוזרת לנזקקים אמתיים להתקדם. וחשוב אפילו יותר, היא מספיקה לעשות זאת לפני הבחירות.

החינוך ידוע כגורם מפתח בקידום של יחידים ושל קבוצות. בהודו, בארצות הברית ובמדינות רבות אחרות, הנטייה היא למקד את המאמץ בקצה הגבוה והנראה-לעין של החינוך במכללות ובאוניברסיטאות, ובכלל זה בתכניות לתואר שלישי. כמובן, השכבות הנזקקות-באמת כמעט שאינן זוכות להגיע לשלבים האלה. אם רוצים לעזור להן, העזרה צריכה לבוא בשלב חינוכי מוקדם הרבה יותר. משימה זו קשה לאין ערוך ממשימת הגדלת הייצוג של קבוצה מועדפת באוניברסיטה באמצעות הנמכת דרישות הקבלה. יתרה מכך, המאבק לא יהיה מאבק בין קבוצות, או בין טוב לרע, מסוג זה שהתקשורת אוהבת לפמפם, אלא מאבק אפור, אטי וקשה בין הדרישות הגלומות בחינוך איכותי לבין ההרגלים, העמדות והאמונות של אנשים שלא נצרכו קודם לכן להתמודד עם דרישות כאלו. תלמידים מפריעים יחשבו לבעיות שיש להיפטר מהן, לא לקרבנות הזכאים להגנת ארגונים פנים-קבוצתיים או עורכי דין של "טובת הציבור" מהחברה הכללית.

גם אם אפשר יהיה להתגבר על כל הקשיים הללו, ותכניות רחבות היקף לעזרה לתלמידים משכבות חלשות לכל אורך המסלול החינוכי יניבו פרי בדמות סטודנטים איכותיים, הדבר יאריך שנים רבות: מרגע הפעלת התכנית יעברו 12 שנה עד שהיא תניב בוגרי תיכון, 16 שנה עד שתייצר בוגרי מכללה, ו-20 שנה עד שתצמיח דוקטורים ומומחים מקצועיים. מרווחי זמן כאלה הם מעבר לאופק של פוליטיקאים המתמקדים בקטיפת הישגים לפני הבחירות הקרובות. מבחינה פוליטית אלקטורלית, שיפור חינוכי ממשי נמצא בעמדת נחיתות לעומת תכניות העדפה המציעות "תיקון בזק" עוד בטרם פתיחת הקלפיות. גם אם יש סימנים מוקדמים שתכנית מתחילה לעבוד,

עלייה בציונים בבית ספר יסודי בהארלם לעולם לא תקבל משקל פוליטי כמו מינוי פקידים בכירים בני מיעוט, ואפילו לא כמו עלייה במספר הסטודנטים בני מיעוט שהתקבלו למכללה ולאוניברסיטה עירונית בלי שעמדו בדרישות הקבלה הרגילות.

***

ומה באשר לתמהיל של תכניות העדפה ותכניות לשיפור ההישגים של קבוצות מעוטות השכלה? האם צירוף מדוד של השתיים יעשה את המלאכה? כאן, הבעיה היא ששני סוגי התכניות יוצרים תמריצים בכיוונים סותרים, אף שמטרותיהם זהות. קשה להציב דרישות גבוהות בפני תלמידים – תהליך שהוא במילא כאוב להם ולמוריהם כאחד – אם התלמידים יודעים שגם בלי שיעמדו בדרישות הללו יוכלו, בזכות תכנית ההעדפה, להתקבל למקומות הלימודים או העבודה שירצו, או אפילו לעלות לכיתה הבאה. אם סטטיסטיקות של ייצוג קבוצתי יהיו אמת המידה לשיפוט מוסדות, ממדים חינוכיים אחרים יוקרבו למען המבחן העליון – ספירת הראשים. ועל אותה דרך גם בתחומים שאינם חינוך.

הישימות הפוליטית היא המכשול הגבוה ביותר העומד בפני מדיניות חדשה השואפת לקדם אוכלוסיות חלשות, כי בתכניות רחבות היקף הזמן הוא גורם המפתח. אפילו במקרה הקיצוני של דרום אפריקה, שבו נעשו העברות עצומות של משאבי המדינה לטובת מיעוט קטן וגם ננקטה מדיניות העדפה תוך התעלמות מוחלטת מהאבדות והאסונות שהיא גרמה לאחרים, הדבר היה עשרות שנים לפני שהאפריקנרים "הלבנים הטוהרים", מוטביה של מדיניות כפולה זו, נעשו למעמד בינוני. מדיניות העדפה היא "תיקון מהיר" רק למראית עין פוליטית. כפי שראינו, מדיניות העדפה עלולה לגרום להמוני השכבות החלשות בקרב הקבוצה המועדפת להיסוג במקום להתקדם – וזוהי סכנה שאי אפשר להתעלם ממנה, לא מבחינה אנליטית ולא מבחינה אמפירית. כזכור, אין זו הסכנה הקטנה ביותר; גדולות ממנה, טובלות בדם עד קרסוליהן, התממשו בכמה מדינות כתוצאה מהקייטוב הקבוצתי שגרמה מדיניות העדפה.

הישימות הפוליטית היא אולי אבן הבוחן בעיני הפוליטיקאי המקצועי, אך יתר האנשים אינם יכולים לראות אותה כשורה התחונה. במדינות רבות, המדיניות בעלות מרב הישימות הפוליטית הן כאלו המרחיבות שסעים בין-קבוצתיים ומגדילות את סכנותיהם. החלופה המיטבית למדיניות ההעדפה אינה קבועה; היא משתנה מקבוצה לקבוצה וממדינה למדינה. אולם הנקודה המכרעת היא שיש לבחון את החלופות הללו על פי התמריצים שהן יוצרות ועל פי התוצאות שתמריצים אלה צפויים להוליד – בלי קשר לצידוקים, לשאיפות ולסמליות שלהן. כשקובעים בדרך זו מה ראוי להיעשות, אין זה תרגיל באוטופיה; כי כאשר יש קונסנזוס סביב מה שצריך להיעשות, קונסנזוס זה עצמו יוצר ישימות פוליטית.

נקודת הזינוק לחשיבה מחודשת ולתיקון צריכה להיות ההכרה כי ה"אפליה המתקנת" נכשלה בארצות הברית והייתה אסון של ממש במדינות אחרות שיישמו אותה תקופה ממושכת יותר. גם בארצות הברית עצמה, הקייטוב הגובר והעלייה במספר התקריות הגזעניות המכוערות (בייחוד בקמפוסים שהינם מעוזי ה"אפליה המתקנת") הוא כמדומה נורה אדומה המאותת לנו כי גם אנו עלולים לגלוש מכישלון גרידא לאסון חברתי.